

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI
JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍBILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTI**

G. X. Jumasheva, Sh.E.Óteniyazova, Z.Q.Naymova P.E.Óteniyazova

**MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW
SHÓLKEMLERINDE ERTEKLERDI
SAXNALASTIRIW**

(Metodikalıq qollanba)

5111800 – Mektepke shekemgi tálim bakalavr tálim baǵdarı ushın

Nókis – 2021

UDK: 372. 3/4

BBK: 74.100 (kk)
J-92.

Jumasheva G.X., Óteniyazova Sh.E., **Z.Q.Naymova**
Óteniyazova P.E. Mektepke shekemgibilimlendiriw
shókemlerinde erteklerdi saxnalastırıw. Metodikalıq
qollanba. –Nókis, 2021. -50 b.

Oqıw qollanba pedagogikalıq instituttıń 5111800 – Mektepke shekemgi tálim
tálim baǵdarında bilim alıp atırǵan talabalarǵa arnalǵan.

Qollanba «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam, Mektepke shekemgi
bilimlendiriw mámleketlik talapları hám «Balalardıń tilin ósiriw», «Balalardı
saxnalastırıwǵa hám dóretiwshilik iskerlikke úyretiw» pánleriniń oqıw baǵdarlaması
tiykarında islep shıǵıldı. Onda talabalarǵa balalardıń tilin ósiriw metodikasında
erteklerdi saxnalastırıw keńnen paydalanıw hám balalardı saxnalastırıwǵa hám
dóretiwshilik iskerlikke úyretiwde oqıtıw teoriyasın úyretiwshi didaktikanı tereń
úyreniw maqsetinde sabaqlarǵa jańasha qatnasta bolıw máselesi sáwlelengen.
Búgingi kúnde tálim-tárbiya procesin ilimiy tiykarda shólkemlestiriw, onıń
nátiyjeliligin asırıw maqsetinde tálim aldına qoyılǵan zamanagóy talaplar tiykarında
bayan etilgen. Bilimlendiriw diziminde ilimiy-teoriyalıq maǵlıwmatlardı ámeliyatqa
endiriw hám ana tilinde balalardı erkin sóylewge úyretiw usılların oqıw procesinde
qollanıw tiykarǵı máselelerdiń biri.

Metodikalıq qollanbamektepke shekemgi bilimlendiriw shókemleri
tárbiyashılardıń, joqarıhámorta oqıw orınlarınıń talabalarınahám oqıwshılardıń,
mektepke shekemgi tálim shókem tiyisli barlıq qánige-pedagoglarınahám ata-
analarǵa metodikalıq kórsetperetinde usınılıp otır.

Juwaplı redaktor

M.H.Allamberganova - Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq
institutı Mektepke shekemgi tálim fakulteti dekanı, pedagogika ilimleriniń kandidatı,
docent

Pikir bildiriwshiler

A.Tlegenov- J.Orınbaev atındaǵı PIII QQ filialı direktorı, pedagogika
ilimleriniń kandidatı, docent

Q.D.Tleumbetova - Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq
institutı Mektepke shekemgi tálim kafedrası docenti, psixologiya ilimleriniń kandidatı

KIRISIW

Qaraqalpaqstan Respublikası «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamı (6-statya) jerjuzilik ólshem gemuwapıq keletuǵın, bilimlendiriw dárejesiniń tiykarǵı talaplarınıń hám oqıw wazıypalarınń, kóleminayqın belgileytuǵın ulıwmatıptegı hám jeketúrdegi oqıw orınları ushın, sonıń menen birge mektepkeshe kemgitárbiyámákemeleri ushında minnetli bilimlendiriw diń mámeleketlik standartın belgilewdin ázerdetutadı.

Standart - inglissózibolıp, ol mólsher, úlghám ólshewdegen mánistiańlatadı. Bilimlendiriw standartı hár bir balanıń belgilibirkólemdegi bilimdi ózitek belgilibir jas qashıqqandak ereklı bolǵan kólemdegi bilimdi meńgeripǵana qoymastan, al keleshekte ómirin aqırın adeyin ereklı bolǵan hám oǵan bilim, uqıphám kónlik pelerdi qabiletipúzliksiz úyrenip barıwǵa járdemberetuǵın hám solalǵan bilim belgilisistemada qálegenturmıs jaǵdaylarında paydalana alıwdı támiyinleytuǵın tiykarǵı qural bolıp xızmet etedi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń mámeleketlik talapları hár bir balanıń bilim dárejesiniń, uqıphám kónlik peleriniń standart wazıypalarınantómen bolmay, olardı sapalı bilim menen támiyinlewge kepillik beriwitiyis. Solay etip, standart, birtárepten, balalarǵa tayarlıqtıń minimal talapların belgileydi. Ekinshitárepten, oqıw baǵdarlamasında ázerdetulǵan hár túrli dárejede materiallardı meńgeriw ushın keń jaǵdaylardı úzip beredi. Demek, balalıw mabilm dárejesinde tayarlıqqaiyebolıw ushın zárurlı talaplardı orınlawıtiyis. Eger ol qálese, alǵılgerilep, óziniń kúsh hám qabiletleriniń jetkeninshe anaǵurlımkeńirek bilimler kóleminiyelewge hıqıqlı. Al bul, eger balastandard (belgilibilimler kólemin minnetlitúrde ózlestiriw) haqqında anıqtúsınikkeiyebolsaǵana hám óziniń rawajlanıw jolın ózitańlapalǵan bolsaǵana mımkinboladı.

Bunday mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń mámeleketlik talaplarınıńǵaylasıw baladaǵı emoci onallıq hám psixologiyalıq beteysizlik tisaplastıradı, ondabilimge qushtarlıq kórsetkishleri júz berebaslaydı, hám ondakópishinde ayırıqshakózgetúsiwge umtılıp, qıyın tapsırmalardı ózisheshiwge hár ketetiws hilikpaydaboladı. Bunday balalardı shamasınıń kelgeninshe tereńlestiripoqıtıw, olarda jeke ózine tán insan ıylıqqásiyetleriniń qalıple siwintámiyinleydi.

Bilimlendiriwdi (oqıtıwdı) standartlastırıwtekoqıtıwnatıy jeleriniń sapasın baqlaw hám qadaǵalaw sistemasıntúptiyk arınan qayta qurıw jaǵdayındaǵanaiskeasadı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń mámeleketlik talapların ámeliy turmısqa engiziw balanı turmısqa tayarlaw sapasınıń ólshemlerinislepshıǵıwdaǵı, onıń rawajlanıw dárejesin belgilewdegi bilimdi ózlestiriw uqıpları menen kónlik pelerinashım-ayırıq etiwdedi óziboladı ıqtıhám júzekilik tisaplastıradı. Al bul, ózgezeginde, tárbiyashılardıńaldınabalalardıń bilimindegi olqılıqtı

özwaqtında aňgarabiliw maqsetinde xızmet ete alatuǵıneń,
qolaylı metodika ni izleniw jańauqıp,
bilim jańe kónlik peler di izleniwde ushıra satuǵın qıyınshılıqlardıńaldınalıw hám olardı sapla-
stırıw baǵdarında jańadan-jańa wazıypalar qoyadı.

Bul jaǵday tárbıyashılardıń hár kettegi hám qayta danıslapshıǵılǵantaza oqıw baǵdarlı
amalarındaǵı data reńire kúyrenipshıǵıp, olar haqqında óz pikirlerin ortaǵasalıp, jas
óspirimlerdiń tálim- tárbıyasınıń mazmunın jetilistiriw boyınsha óz usınısların
(balalardıń, úyreniw ushın qıyınshılıqlarınsha
áhmiyetli bolmaǵan materiallardı alıp tasta law hám balalarǵa qonımlı, túsinikli tárbıyalıq
áhmiyetli joqarı materiallardı kirgiziw hám t.b.) múmkinshiligin júzege keltiripatır.
Bul múmkinshilikten barınsha keń paydalanıw
ósisines adıq hár bir tárbıyashınıń parızlı isidep biliwimiz kerek.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń mámleketlik
talapları hár bir pedagogtıń balaǵa tekneni úyretiw dıanıq biliw ushınǵana emes,
al bala qanday bilim, uqıp kónlik peler di iyelew kerekligin, olardan ámeliy xızmette,
turmısshárayatlarında hám aynala-átiraptarǵı armenen qarım-
qatnas jasaǵanda qalay paydalanıw kerekligin ayqın kózaldınakeltirip,
olardı mudamıná zerorayında tutabiliw ushındakerek.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń mámleketlik
talapları hár bir balanıń materialdı ózlestiriwiniń belgilengen
ólshemsheginen tóment úspewin ózishine qamtıydı.

Solay etip,
mektepke shekemgi bilimlendiriwshólkemlerinde bilim distandartlastırıw tekiygilikliniy
etlerdiǵananá zerdetutıp, tálim-tárbıyaisiniń nátiyjeliliginiń artırıwınaxızmetetedi.
Balabaqshashárayatındaǵı jas
óspirimler getilúyretiw xızmetiniń tabıslı bolıw ushın standartlastırıw tuwǵızıp beretuǵın
hárayatlartómen degilerden ibarat:

— bilimkeńisliginiń, hám mege orta qbolıwınıń támiyinleniwı,
yaǵnıy hár bir balanıń qanday millet wákil bolıwınan hám onıń qanday ekinshitildi úyrenetu-
ǵına qaramastan, jańadan ózlestirilipatırǵan
ápiwayısı óylesiw uqıp hám kónlik peler in heshqıy nalmay,
ańsatǵana meńgerip alatuǵın bolıwınadıqqat beriliw ilazım
(ǵáplerdi hám sóz dizbeklerin úyrenipatırǵantildiń grammatikalıq qaǵıydalarınamuwapıq
dúziw);

— balalarda qaraqalpaq awızekisóylew tiliniń gózzallıqlarına aňgarabiliw qábiletin qal-
ıplestirip, olardı durıs, sulıw, mádeniyatlı sóylewge úyretiw.
Eger material balalarǵatúsinikli bolsaǵana,
sabaqtaǵı tapsırmalardı orınlawda hámshınıǵıwlar
ótkeriwde asa qıyın jumıslar ushıra spasaǵana; eger hár bir balatapsırman orınlawda onshaq
ıynalmay, olzerik pes e hám oǵan ózwaqtında járdemberilseǵana, eger standart
ólsheminemuwapıq onıń hár ketleriniń nátiyjesi
ádil bahalansaǵana tárbıyashı bultalaptı tabıslı ámelge asırıwı múmkin;

— Bilimlendiriw distandartlastırıw tárbıyashı hám muǵallimlerden balalar menen isle-
siwdishólkemlestiriwdiń mazmunın hám túrin, sonıń menen birge, oqıtıwdıń,

balalardıńmúmkinshiligine, qábiletliginehámqızıǵıwshılıǵınamuwapıq, olardıń ózbetinsheligin, dóretiwshilikbelsendiliginarttırıwdıtámiyinlewshitásirsheńusıllarımennen ádislerintańlaybilıwditalapetedı;

— Standartlastırıwpedagogikalıqprocesstıńtekshańaraq, balabaqshaarasındaǵıbirgeislesiwdiń, belgiliizbe-izlikkeiyebolıwıntalapetipǵanaqoymastan, sonıńmenenbirgebalalardıńtájiriyesineolardıńanatilindeqatnasjasaw, sóylesiwkónlikpelerinehámqábiletliginesúyenip, oqıwbaǵdarlamasınıńhárqıylıbólimleriarasındaǵı (aynala-átirappenentanısw, súwretlewkórkem óneri, matematika, saz- sáwbet, denetárbiya, miynetsıyaqlıpánlergebaylanıslıtúsiniklerdi ózlestiriwarqalıtil ósiriwhámt.b.) háttekitemalararasındaǵıizbe- izliktińsaqlanıwındanázerdetutadı;

— standartlastırıwmınajardaylardaǵanata- bısliskeasadı:egerbalalarǵabilimdiastıawzınashaynapsalǵandayetiptayıntúrindeberilmese, alolaronı ózbetinsheiyelewgeiytermelensehám múmkinshiligibolǵanınshahárqıylıtásirsheńusıllardankeńnenpaydalanıwarqalıbalalardıńoylawqábiletligibarinshajedelliiskeqosılsa (qubılıslardı, zatlardıatapaytıw waqtında, olardıńbelgilerinsalıstırıp, usaslıǵınhám ózgesheligintabıw), solayetipbalalar ózarada, eresekadamlarmenendeemin-erkinsáwbetlesiwgetartılsa, bunnanbalalardıńbilimhámuqıpların, sonday-aqolardıńjoldaslarınıńuqıpların ózarasalıstırıp, standart ólsheminemuwapıqbahalawǵamúmkinshiliktuwǵızıpberetuǵınoyınlardıislepshıǵıwzárurligikelipshıǵadı.

Bilimlendiriwde, pedagogikalıq jumıstıbasqarıwdahákimshlik-hámiretiwusılınanúzil-kesilwazkeshiliwıntalapetedı, óytkeniolbalalardıńtapsırmanıorınlawda ózbetinshehám dóretiwshilikpenenislenewinińrawajlanıwınatosqınlıqjasaydı. Olpedagogikalıq jumıstıbasqarıwdıńdemokratiyalıqusılınmaquıllaydı, óytkenibundayusıltopardaǵıbalalardıńhárbiriniń, ózinińdóretiwshilikqábiletligintolıqkórsetealıwına, qıyıntapsırmanısheshiwdińhárqıylıjollarınızlep kóriwinejaǵdaytuwǵızıpberedi. Buǵantárbiyashınıńbalalarmenenkishipeyillikpenen álpayımsóylesiwi, erkinqarım-qatnasjasawı, balalardıńoyınıńmazmunınalaǵadasıztańlawına, olardıńhárqıylıoyınháreketlerinetartınbayemin-erkinqatnasıwına, ózpikirinemin-erkinbayanlap, ózmaqsetiniskeasırıwushınzárúrlimateriallardıjıynawdabir-birinejárdemberiwinejaǵdaytuwǵızıpberedi. Durısında, pedagogikalıq jumıstıńpedagogikalıqjámááttıńbirgeislesiwitiykarında ámelgeasırılıwı, balalardıńsaxnalastırılǵanoyınlar ótkeriwdegi hám tayarlawdaǵıhárbirhäreketúrininińjámıyetlik áhmiyetkeiyeekenligintúsiniwinejárdemberedi.

Balalardıkórkem ónerdińhárqıylıtúrlerinetartıwstandartlastırıwdıńeńáhmiyetlitalaplarınıńbiribolıpesaplıanadı. Bulbalalardakórkem

ónerdín bizdiqorshağandúnyashınlıǵınsáwlelendiretuǵınteńi-
tayıjoqkúshliquralekenligihaqqındadurıstúsinikqáiplestirip hám bultúsiniktik únsayınb
ayıtıpǵanaqoymastan, sonıńmenen birge, hár birkórkem
ónertúrinin zatlardı hám qubılıslardı hár tárepleme anıq etip kórsetiw qásiyetine iyebolatuǵı
nlıǵı sebepli, ol balalardıń estetikalıq hám ádep-ikramlılıq talapların bayıtıp, avtor sezim hám pikirler intereńtúsiniwge járdem beredi hám balalarǵa beretuǵın bilimdi ola
rjas ózgesheliklerine hám jergilikli shárayatqa beyimlestirip, belgilibirtártip ketúsirip,
bilimlendiriw procesin integraciya lastırıwǵa kómek beredi. Eń áhmiyetlisisonda, bala
óziniń qızıǵıwshılıǵınahámmúmkınshiliklerine,
ózin etúsiniklibolǵan talapqamuwapıq hám ózine unaǵan hár kettúrinde
ózdóretiwshilik qábiletligin júzegeshıǵara alıwıushıntolıq jaǵday jaratıladı.

Oqıwdı standartlastırıw máselesiniń tiykarǵı teoriyalıq rejelerin biz saxnalastırılǵano
yınlardı shólkemlestiriw ditayarlaw hám
ótkeriw barısındaǵı ayqın mısallardakeńireksáwlelendiriwge hár kettetemiz.

Qollanbanıń maqseti - mektepke shekemgi bilimlendiriw shókemleriniń
xızmetkerlerine erteklerdi saxnalastırıwdı shólkemlestiriw arqalı balalardıń ózara
sóylesip qarım-qatnas jasaw kónlikpelerin qáiplestiriwge, óz betinsheligin hám
dóretiwshilik iskerligin arttırıwǵa, ádebiy shıǵarmalardıń materiallarında sóylesiwler
arqalı óz pikirin jetkerip beriw uqıbın rawajlandırıwǵa járdem beredi.

BALALARDÍNQARAQALPAQSHASÓYLEWTILIN ÓSIRIWDEERTEKLERDI SAXNALASTÍRÍWDÍNÁHMIYETI

Balalar sanasına milliy úrp-ádetlerimizdi, dástúlerimizdi sińdiriwde, olarǵa bul aziz Watan barlıǵımızdiki ekenligin uqtırıw, hár tárepleme ruwxıy hám mádeniy jetik insan etip tárbiyalawda, dógerek-átirapta bolıp atırǵan waqıya hádiyselerdi, óziniń ádebindegi minez-qulqındaǵı kemshiliklerin, tabiyattı asırıp abaylaw, oǵan mehir oyatıwda quwırshaq teatrların saxnalastırıw áhmiyeti júdá úlken. Sebebi, saxnalastırıwda tamashagóyler tamashalardı tek kórip, tıńlap ǵana qalmay bálki onda ózbetinshe qatnasıwı da múmkin. Balalar erteklerdi saxnalastırıwın kórgenleriden soń, qaharmanlardıń háreketi, minez-qulqı, ádep-ikramlılıǵı birgelikte talqılawı kerek, bala qalbinde jaqsılıqqa, qayırlı isler qılıwǵa, adamlarǵa jaqsılıq qılıwǵa umtılwı tuyǵısın tárbiyalaydı.

Balalar menen birgelikte erteklerdi saxnalastırıw arqalı ertek qaharmanlarınıń ("Altın ǵarbız", "Zumrad hám Qımbat") ózine say ózgeshelikleri anıqlanadı, olarǵa say is-háreketlerdi atqarǵanda qanday qılıp onı kórsetiw kerekligi haqqında pikirlesedi, saxna tili(kórkem, anıq aytıw)dı, saxnada háreket erkinligi, sóz hám háreket uyǵınlıǵı tárbiyalanadı.

Túrli janrdáǵı kórkem shıǵarmalar dúzilisi, usılı tárepinen ózine say ózgesheliklerge iye bolıp, olardıń balalarǵa tási de hár túrli boladı. Álbette, hár bir janrǵa tiyisli shıǵarma teksti lingvistikalıq tárepten de ózine tán ózgesheliklerge iye. Máselen, lirikalıq shıǵarmalar teksti gúrriń tekstinen, ertek teksti taqmaq tekstinen, iilmiy-massalıq maqala teksti tımsal janrına tiyisli shıǵarmalar tekstinen túpkilikli pariǵ qıladı. Jumbaq predmet, waqıya- hádiyseler ortasındaǵı uqaslıqtı salıstıw arqalı ózlestirilse, naqıl-maqallar mazmunı turmısımızdaǵı mısallar járdeminde túsindiriliwin talap etedi. Soǵan qarap, túrli janrdáǵı kórkem shıǵarmalardı oqıwda tárbiyashıdan oǵan say usıllar tańlaw talap etiledi.

Xalıq awızeki dóretpesinen ertek janrıń balalar tárepinen jaqsı qabıl etilip, qızıǵıp oqılıwınıń sebeplerinen biri- ertek tiliniń tásirsheńligi, ótkirliǵı, mánililigi hám xalıqtıń tiline jaqınlıǵı bolıp tabıladı. Erteklerdiń kópshiliginde real turmıs kórinisi qızıqlı kórinis elementleri menen qosılıp ketedi.

Ertektiń ótkir qızıqlı syujeti, waqıyanıń rawajlanıwındaǵı ózgeshelik, ájayıp jaǵday balalardı tań qaldıradı, ondaǵı márt, kúshli, tapqır, dáwjúrek, shaqqan qaharmanlar, ertektiń ideyalıq baǵdarı, onda jaqsılıq kúshiniń – iygilikli istiń barlıq waqıtta jeńiske erisiwi balalardı ózine tartadı. Ertekte qabıl etilgen waqıyanı aytıp beriw túri bir túrdegi sóz hám sóz dizbekleriniń qayta-qayta tákirarlanıp turıwı, jaǵımlılıǵı, tiliniń tásirsheńligi, sóylew usıllarınıń janlılıǵı, balalar ushın júdá qızıqlı boladı. Ertekte qatnasıwshılar kóbinshe miyirmanlı, saqıy, ádil hám olardıń kerisi bolǵan jawız, qızǵanshaq, ashkóz obrazlarǵa bólinedi.

Ertektiń pedagogikalıq qunlılıǵı sonnan ibarat, balalar onda tuwrılıq, shınlıq jeńiske eriskenliginen, kambaǵal adamlar qıyınshılıqtan qutılǵanıan, yaǵnıy jaqsılıq, qayırlı islerdiń júzege shıǵıp iske asıwı hám jamanlıq, jawızlıqtıń jazalanıwǵa ushıraǵanıan quwanadı. Olar turmısta da barlıq waqıtta usınday bolıwın qáleydi. Mısalı, «Rasgóylik» erteektegi tiykargı pikir kambaǵallarǵa járdem

kórsetiw, óz miyneti menen turmıs keshiriw bolıp, bul hátteki pútin xalıq tilegi ekenligi ideyası alǵa súrilgen. Bunday ǵalaba turmıs erteklerinen tısqarı, qıyalıy erteklerde de kórsetilgen.

Ertek balalarda qaharmanlardıń is-háreketin tálqılay otırıp, bahalaw kónlikpesin ósiriwi menen birge, jaqsılıqtıń barlıq waqıtta jeńiske erisetuǵınlıǵına isenim oyatadı. Balalar ertekti analiz etiw barısında «Adamlardaǵı qanday sıpatlar sizge unadı? (yamasa jaqpadı?) Ne ushın?», «... ne ushın jazalandı? (yamasa marapatlandırıldı?)», «Ne ushın erektegi gey bir qaharmanlarǵa hátte tábiyat kúshleri de járdem beredi? (yamasa bazılarınan jız buradı?)»usaǵan sorawlarǵa juwap tabıw barısında jarıadı, bul máselelerdi tálqılap, juwmaq shıǵaradı.

Mektepke shekemgibilimlendiriw shólkemlerinde haywanlar haqqındaǵı ertekler kóbirek oqıtıladı. «Qasqırdıń táwip bolǵanı haqqında ertek» (AnvarObidjan), «Gúze menen túlki», «Ash qasqır» usaǵan ertekler anıq turmıslıq waqıyalar tárizinde oqıtıladı hám analiz etiledi.

Ertek teksti ústinde islegende sorawlarǵa juwap beriw, balalardıń ózleri ertek mazmunına tiyisli sorawlar dúzip, juwap beriw, joba dúziw, qaytadan aytıp beriw, dóretiwshilik penen dawam ettiriw, ertek aytıw, qaharmanlardı grafikalıq súwretlewusaǵan jumıs túrлерinen paydalanıladı. Bunday erteklerde haywanlardıń ádetleri analiz etiledi, lekin olardı adamlardıń minez-qulqına salıstırıw usınıs etiledi.

Mektepke shekemgi tálim-tárbiya barısının tájiribesinen belgili bolǵanıday, kishkene jastaǵı balalar erektegi haywanlardıń sóylemeytuǵınıń, túlki hám tırna bir-birinikine miymańǵa barmaytuǵınlıǵın jaqsı bileđi, lekin ertekler dúnyasın turmıslıq waqıya usap qabıl etedi. Ertekti analiz etedi, barlıq jumıslar onıń mazmunın jaqsı túsiniwge, syujettiń rawajlanıwı, qatnasıwshı personajlardıń is-háreketi, ózara múnasibetlerin tuwrı kóz aldına keltirip túsiniwge baǵdarlandırıladı. Bunda tańlap oqıw hám qaytadan aytıp beriwdiń áhmiyeti júdá úlken.

Bunday erteklerdi analiz etiw kórkem gúrriń usılında shólkemlestiriledi. Balalardıń basshılıǵında erekte qatnasıwshılardıń minez - qulqı, ayırım is-háreketlerin bahalaydı, olardıń bir-birewine bolǵan múnasibetlerin aytadı hám solar tiykarında ayırım obrazlar haqqında juwmaqlar shıǵaradı, ertektiń jobasın dúzedi, ertekti rollerge bólip oqıydı.

«Dáwlet», «Aqıllı qız» ertekleri ápiwayı turmısqa tiyisli hádiyselerdi súwretlewshı ertekler. Ertekti oqıwǵa tayarlaw ushın ata-babalarımız qorshaǵan átirápti, tábiyattı, barlıqtı qanday etip súwretlep bergenleri haqqında sáwbetlesiw ótkiziledi. Bunday sáwbet erektegi kórkem obrazlardı, olardıń ózara múnasibetlerin, minez-qulıqların, hareketlerin tuwrı túsiniwine jardem beredi.«Dáwlet», «Aqıllı qız» erteklerindegi teksttiń ústinde islew barısında balalar «Diyqannıń shańaraǵı qanday turmıs keshirip atırǵan eken?», «Ne ushın Dawlet diyqannıń úyinen ketiwdi qálemeydi?»usaǵan sorawlarǵa juwap tabıw arqalı ertek qaharmanlarınıń is-háreketin bahalaydı, tatıw hám awızbirshilikli bolıp, hadal, pák miynet etiw lazım degen juwmaqqa keledi.

Ertek ústinde islewde balalardı ertekti oqıp beriwge, bálki onı aytıp beriwge de úyretiwge boladı. Ertek aytıw awızeki tildi ósiredi, balalar tilin jańa sóz hám sóz dizbekleri menen bayıtadı.

Balalardı ertek tilinen erkin paydalanıwǵa úyretiw ushın ertek penen birinshi tanıstırıwda onı tárbiyashı aytıp beriwı múmkin.

Balaertek mazmunın ózlestirip algannan soń, onıń tili ústinde islewge óz aldına ayırıqsha dıqqat qaratuı zárúr. Ertek mazmunıń qaytadan aytıp beriwde, qaharmanlarǵa minezleme beriwde balalardıń óz tilinde til ósiriw usıllarınan orınlı paydalanıw tálap etiledi. Til usıllarınan paydalanıw ushın tálap hám usınıs, jaǵday hám sharayat jaratıw zárúr.

Erteklerde keltirilgen naqıl-maqallar ústinde islew, olarda ilgeri súrilip atırǵan ideyalardı balalar sanasına jetkeriw, yadlatıw jolı menen baylanıslı tildi ósiriw, tildiń tásirshenligin ósiriw lazım. Máselen, «Rasgóy bala» erteginde bala óz rasgóyliǵı menen patshaǵa maqul bolǵanlıǵı haqqında aytıp berilgen. Ertektiń ideyasına say juwmaq bolsa «*Basındı qılısh kesse de, tuwrı sóyle*» maqalı menen súwretlengen. Balalar usı maqal mazmunıń túsiniw alsa, ózleri de joqarıdaǵı usaǵan ertek dúzip, aytıp beriwı múmkin boladı.

Ertek qaharmanları hám olardıń saxnalastırıwda atributları tayarlawı

Saya teatrların saxnalastırıw- quwırshaq saxnalastırıwdıń ózine say tırlerinen esaplanadı. Onda quwırshaqlar emes, bálki onıń túrlerinen ibarat oynshıqlar oynaydı. Tamasha qılıwshılar saxna qasında otırıp, ekrandaǵı jarıqlıq arqalı háreketlenip atırǵan sayalar: adamlar, haywanlar hám quslar sayasın kóriw múmkin.

Saya teatrların saxnalastırıw ushın adam hám haywan sayaların balalardıń ózleri sıızıp, qırqıp jasay aladı. Balalarǵa jasaǵan zatlarınıń basların, quyırıqların qıymıldata alatuǵın etip jasawdı úyretiw kerek, bunıń ushın detallardı sımalar menen biriktirip, spiral jaǵdayda aylandırıp qoyıladı.

Háreketleniwshi bólimlerge qattı sımnan tayarlanadı. Bunday oynshıqlardı shablon járdeminde yamasa ózleri oylap, siluet sıızadı. Balalar detállardı qırqıp alǵanнан soń figuraǵa kózin boyap yamasa qırqıp salıw kerekligi usınıs etiledi. Tárbiyashı kózdıń ornın ótkir ásbap penen tesip beredi, balalar qálem yamasa boyaw (kraska) tayaqshası menen tesiksheni keńeyttiredi hám jaltıraq qaǵaz benen kózin jelimleydi. Balalar jelinge qara boyaw aralastırıp kózdı sıızıp qoysa da boladı.

Teatr kórinislerin kórsetiwı ushın tárbiyashı ekrandı juqa tawardan yamasa kalka qaǵazınan 2x1,5 metrli ramkaǵa kerip qaplap tayarlaydı. 100 voltlı lampa kerek. Shıraq qutı ishine jaylastırıladı, onıń ishi qara reńge boyaladı. Qattı tartıp sıırılǵan tawarǵa qaǵazdan dekoraciya buyımların applikaciya qılıp qoysa boladı. Balalar ózleri tayarlaǵan figuralardı ekranda kórip, shadıqları sheksiz boladı, olardıń kishkene túrleri ájayıp bolıp kórinedi. Aq marlı bóz benen tartıp bekkem tartıladı. Soń hár bir topar jasına say ráwishte ertekti tańlap onıń qaharmanların kartonǵa túsirip, júdá áste aqırın abaylap, serililik penen qıyıladı. Keyin ol qara guash penen boyaladı hám qıyıladı. Soń shıraq yaǵnıy jarıqlıq túsirilip, saxnalastırılǵan ertek tamashası kórsetiledi.

Stol teatrın saxnalastırıw. Stol teatrın saxnalastırıwdıń bir neshe túri bar: birinde pyesa ápiwayı saxnada-perdesiz shirmada, basqası qutıshaǵa uqsas saxnada (karton saxnalastırıw), úshinshisi tegis saxnalastırıwda, saxna eki bólek kartonnan jasaladı. Bul saxnalastırıwlarıdaǵı «artistler» qol menen, astına jayılatuǵın tawarlar,

sım hám magnit arqalı túrli háreket etedi. Jasalğan formalardıń dúzilisi de túrlishe boladı. Jumıs ertek yamasa tımsal tańlawdan baslanadı, soń oğan say personajlar tayarlanadı. Janıwarlardıń formaların balalar kórkem kitaplardan kalkağa kóshiriwi múmkin. Kalkadağı súwretti úlgi qaғaz járdeminde eki aq qaғazға túsiriledi. Bul súwretlerdi reńli qálem menen boyap, birewin kartonға jabıstıradı hám kartondı usı súwret konturı boylap qıyadı. Kartonnıń ekinshi tárepinde ekinshi súwret jabıstırıladı, usınıń menen figura tayar esaplanadı. Bunnan soń yarım túte hám shóp arqalı bálentligi 9-10 sm bolğan astına jayılatuǵın tawar tayarlanadı. Shóptiń ishine figura ornatıladı, túte jıǵılıp túspeui ushın onıń astına dóńgelek qılıp qıyılğan kardon jabıstırıladı.

Saxna-shirma figuranıń astına jayılatuǵın tawar kórinbewi ushın pútinlikte qılınadı. Shirmanı boyaw yamasa oğan reńli qaғaz jabıstırıw kerek. Shirmadan 20-22 sm aralıqta dekoraciya ornatıladı. Egerde toǵay, dala, dárya, tawlardı súwretlew lazım bolsa, tuwrı keliwshi súwretti tawıp, oğan aq ramka qılıw, súwretti kartonға jabıstırıw kerek. Dekoraciyanı yarım dóńgelek túrde búkse de boladı. Saxna-shirma stol ústine qoyıladı, onıń artında bolsa figuralardı júrgizetuǵın hám olardıń ornına sóyleytuǵın balalar turadı. Egerde pyesa dawamında dekoraciya ózgerip turıwı kerek bolsa, kitap sıpatlı etip birlestirilgen kartonға jabıstırılıwı lazım. Onıń hár bir betinde bir dekoraciya boladı.

Eger qoyandı jasaw kerek bolsa, aldın ala pútin figuranı, soń onıń aldınǵı ayaǵın bir az uzınraq etip jasap qırqıp alınadı. Bul aldınǵı ayaqqa sım ótkeriledi. Ol mına usı sım járdeminde basqarıladı. Tayarlap qoyılğan aldınǵı ayaqqa tesik qılınıp ótkiziledi, jiptiń bir ushı ayaqqa bir bólek qaғaz benen tutastırıladı hám jiptiń ekinshi ushı figuradan ótkerilip tereńirek etip tartıladı hám figuranıń ishki tárepine jabıstırıp qoyıladı. Tórende ertek tiykarında stol ústi oyınlarınıń saxnalastırıw qaharmanları úlgileri berilgen:

Ertek qaharmanların, karton teatrın saxnalastırıw úskeneleri. Karton teatrların saxnalastırıwda kartonnan jasalğan tegis hám kólemli quwırshaqtıń formaları qatnasadı. Bir tárepleme figuralar jip, sım hám usıǵan usaǵanlardıń járdeminde tek bir tárepleme háreket etedi. Karton teatrlarının saxnalastırıwda joqarıdan turıp jip, sım menen basqarılatuǵın figuralar da qatnasadı, olar jeńil háreket etedi, burıla aladı. Saxna úsh bólek karton yamasa fanerden jasaladı. Saxnanıń tiykarǵı bólimleri: artqı diywal, pol hám aldı portálalı diywal. Diywallarǵa eki tárepten karton sıızıqshalar jabıstırıladı, bul sıızıqshalarǵa dekoraciya asıladı. Dekoraciyalardı olardıń ózlerinen úlkenirek kartonға jabıstırıw kerek, sebebi olardan asılǵıshlar qırqıladı. Perdeniń súwreti de ózinen úlkenirek kartonға jabıstırıladı, bul onı kóteriwe hám túsiriwe qolaylı boladı. Kópshilik spektakller ushın háreketleniwshi dekoraciya kerek boladı. Bunday dekoraciya figuralardıń tez háreket etip atırǵanlıǵın bildiriw ushın qollanıladı. Háreketleniwshi dekoraciya 3- 4 metrli qaғaz lentadan islenip, artqı diywalǵa qılınğan tesikten ótkiziledi hám kerek waqıtta tartıp, háreketke keltiriledi. Aytayıq, figura shep tárepke háreket qıldırılmaǵan bolsa, dekoraciya onı tárepke tartılıp tez háreket qılıp atırǵanday bolıp kórinedi. Saxna basqasha bolıp qurılıwı da múmkin, bunday jaǵdayda onıń aldınǵı bólimi trilyajǵa usaydı. Onda portal-saxna aynası qırqıladı. Bunday jaǵdayda aynanıń artında onnan 2-3 sm

aralıqta jıńışke domalaq shóp ornatıladı. Shópti ornatıwdan aldın oǵan 10 ǵa shekem sim dóńgeklelendirip kirgizilip, olarǵa qozǵalıp júrgiziletuǵın perde ornatıladı. Perde burmalı bolıwı ushın keńlew bolıwı kerek. Punktir menen egerde atqarıwshılardıń qolın jasırıwdıń keregi bolmasa, alıp taslanıwı ańsat 9-10 smli bolǵan taxtasha kórsetilgen. Saxna bunday qurılǵanda dekoraciya kóp qabatlı perde kórinisine iye boladı yamasa karton dóńgelekke jaylastırıladı. Bul dóńgelek jıńışke shegede aylanıp, dekoraciyanı tez almastırıw, bázı jaǵdaylarda háreketleniwshi dekoraciyanı kórsetiw imkaniyatın beredi. Dekoraciyalardıń tez almasıwı ushın olardı kancelyariya nakolkasına usaǵan vertushkaǵa ornatıladı. Bul dóńgelek taxtaǵa ornatılǵan bir bólek juwan sim. Dóńgelek yamasa vetushka artına marlı yamasa tyul tartılǵan úsh tómengi ramkadan ibarat perde jaylastırıladı. Marlı kók yamasa aspan kók reńge boyaladı. Bunday tosıqtan atqarıwshılar saxnanı arqayın kórip tura aladı hám figuralardı isenim menen basqara aladı.

Saxnanı jaqtılandırıw úlken áhmiyetke iye. Olardı sonday etip jaylastırıw kerek, olar saxnanı jarıtıwı hám jarıttıwı nırı tamashagóylerge túspeyin.

Muzika barlıq saxnalastırıw postanovkalarınıń tiykarǵı elementlarinen biri bolıp esaplanadı. Ózińizge belgili, spektakl muzikalı kirisıwden baslanadı. Muzikalı dem alıs waqtında dekoraciya almasadı. Ses hám jarıqlıq effekti menen birikken muzika «Fonus hayal» saxnalastırıwında da, stol teatrlarınıń saxnalastırıwında da bekkem kórkem kórinisti jaratıw imkanın beredi. Bul kórinislerde dawısqa eliklew, qorazdıń qıshqırıp baqırıwı, pıshıqtıń miyawlawı, ayıwdıń ókiriwı hámde shawqım effektleri – jawıp atırǵan jawın dawısın, parovozdıń pıshırlawı hám usıǵan usaǵanlardan paydalanıladı.

Barmaq teatrların saxnalastırıw. Balalar óz qolı menen jasaǵan oyınshıqlarınan teatr, stol hám barmaq teatrın saxnalastırıwda paydalanıwı múmkin. Bunda balalar ápiwayı tamashagóy, bolıp ǵana qalmastan olar miynet etiwshi, dóretiwshige aylanıp, ózlerinen kishkene topar balalarına saxnalastırılǵan kórsetiw menen olardı quwandıradı.

Barmaq teatrı qaharmanların qaǵazdan jasaw múmkin. Qaǵazdan konus hám cilindr formasındaǵı barmaqqa kiyiw ushın jasalǵan bolıp, adam, haywanlardıń kórinisi tayarlanadı, júzik formasıda jasalǵan qaǵaz qaldıǵı jelimlep, barmaqqa kiyip alınadı. Ertek qaharmanların kishkene qutishalardan da jasaw múmkin. Qutishalardıń tómengi tárepinen barmaqtı kirgiziw ushın jay tayarlap, qutishaǵa qállegen túr beriw múmkin. Qutishanıń qolay tárepinen barmaq sıyatıwı kishkene tesik kesip qoyıladı, mısalı: shırpınıń qutısınan, kubiklerden, domalaq formadaǵı qutishalardan hám basqalardan. Barmaq teatrların saxnalastırıw ushın hár túrli tawarlardan paydalanıw bir qansha keń tarqalǵan. Bunda tawardıń sótilip ketpeytuǵın túri taqlanadı hám onıń astarlı tárepinen tigip, soń on tárepine awdarıladı, qalǵan jaǵı tigip shıǵıladı. Balalarǵa tigilgen oyınshıqtıń kerı tárepinen jabıstırıwdı, kóz, qas, buwın, awız usaǵanlardı jabıstırıw kerekligin ayıp, olardı orınlawǵa iytermelese boladı. Balalar ózbetinshe shash, jiyek, lenta hám tordan bezeklerdi ózleri jabıstıradı. Detallardı balalar ózleri tıǵmeshe, jún jipler járdeminde bezeydi. Barmaq teatrın qaǵaz qıyındısınan da jasasa boladı. Bunda qaǵazdan cilindr formasın jasap, barmaqqa say qılıp qaǵaz qıyǵanı cilindrge kirgizip, soń qálegen formanı jasaw múmkin.

Qurıǵannan keyin bas bólimlerin boyaw lazım. Olarǵa bazı detallardı qaǵazdan qıyıp, jelimlep qoysa boladı. Mısalı: qulaqlardı, kózlerdi bolsa ilgeklerden, tawarlardan, túrli jiplerden shashlardı islese boladı. Bunday oyınshıqlardı úlken hám tayarlıq toparında mektepke shekemgi jastaǵı balalar ózbetinshe orınlardı. Kartongá sıızıp qıyılǵan figuralardan: qız, qus, haywanlardıń basınıń arqa tárepine kishkene karton qaǵaz qaldıǵınan barmaq kiydiriletuǵın etip jabıstırıp qoyıw múmkin.

Digir-digir oyınshıqlardı jasaw. Digir-digir oyınshıqlardı jasaw ushın kishkene kardongá adamnıń hám haywanlardıń kórinisin sıızw kerek, olardıń ayaqları bolsa sıızılmaıdı. Sızılǵan kórinisti qıyıp alamız. Figuralardı alaqańımızdıń arqa tárepine rezina menen bekkemlep, kórsetkish (balan úyrek) yamasa orta (ortan terek) barmaqqa átir shiyshe qaqpıǵın kiyip, rezina menen bekkemlep, stolda figuralardı júrgizemiz. Olardı shaptırıw, oyınǵa túsiriwge de boladı. Úlken hám tayarlaw toparı balaları bunday oyınshıqlardı ózbetinshe jasay aladı.

Qolǵap quwırshaqlar(barmaqsız qolǵap). Eski qolǵap quwırshaqlardı jasaw ushın material bola aladı. Bunday oyınshıqlardı da balalardıń ózleri jasawları múmkin. Qolǵap quwırshaqtıń bas bólimi, úlken barmaq bolsa, murın bolıp xızmet etedi. Qolǵaptı tolıq haywanǵa aylandırıp alıw da múmkin, bunda úlken barmaq quyırq wazıypasın atqaradı. Qolǵap quwırshaq denesi bolıwı, oǵan bas hám basqa detallardı biriktiriwge de boladı. Qolǵap tabılmasa, onda toqılǵan buyım yamasa tawardan paydalanıladı. Balalar bunday qaharmanlardı ózleri jasay aladı, ásirese eki qolǵaptan jasalǵan oyınshıq: kúshikshe, pıshıqsha, qoyansha, bóri, qasqır, túlkishelerdi tayarlaw qıyın emes. Qolǵaptıń kórsetkish hám úlken barmaǵı quyırq boladı, onıń artıqsha bólimleri tigip taslanadı. Qaharmanlardıń ayırım detálların bezewde ilgekler, dur danashaların, monshaqlardı paydalansa boladı. Bunday oyınshaqlardan balalar saxnalastırıw iskerliginde paydalanadı.

Pamazıy gezlemeden islengen jumsaq quwırshaqlar járdeminde erteklerdi saxnalastırıw. Pamazıy gezlemeden islengen jumsaq quwırshaqlar járdeminde erteklerdi saxnalastırıwdıń ózine tán tárepi sonnan ibarat, kishkentaylar, ertek qaharmanlarınıń tap ózin kóredi. Personajlar pamazıy gezlemeden islengen (flanelegraf) ekranǵa jabıstırıladı. Ekrandı tayarlaw ushın bálentligi uzınlıǵı 60 sm li qalıń karton yamasa faner ústine pamazıy gezlemesi jabıstırıladı. Personajlar ekranda, mine sol ekran arqalı jabıstırıladı. Balalar ushın móljellengen pamazıy gezlemeden islengen jumsaq quwırshaqlar járdeminde erteklerdi saxnalastırıw ertek qatnasıwshıları, personajlar, dekoracıyalar, ertektiń teksti, baslawshı ertekshi ata yamasa apalardan ibarat boladı.

Pamazıy gezlemeden islengen jumsaq quwırshaqlar járdeminde erteklerdi saxnalastırıw ushın personajlar tómendegishe tayarlanadı: personajlar karton qaǵazdan qıyıp alınadı hám reńli boyawda, guashta boyaladı. Tayar bolǵan personajlar ertek teksti menen birge papkaǵa salıp qoyıladı.

Qutisha quwırshaq. Quwırshaqtıń bas bólimi ushın túrli-túrli qutishalardı sáykeslestiriw múmkin (qaymaqtan, súttan bosalǵan ıdıslar, kubik, cilindr túrindegi ıdıslar). Eń áhmiyetlisi, oǵan balanıń qolı sıyıwı kerek. Temaǵa say qutishalardan, detálların bolsa túrli materiallardan qıyıp alıw hám jelimlew múmkin. Bunıń ushın balalarǵa úskenelew usılın kórsetiw kerek. Balalar menen sonday oyınshıqlardı

súwretlerin kórip shıǵıw hám onı jasawdıń eki variantı bar: figuranıń pútin yamasa bas bólimin kórsetiw.

Bunda balalar qoldan tawardan juqa etip, ózbetinshe tige aladı. Qol barmaqları qutışa ishine beriktilip jasırınadı. Bunday quwırshaqlardan sóyleytuǵın quwırshaq jasaw múmkin. Balalarǵa awzın jasaw ushın tesikshe qıyıp islewge járdem beriw kerek. Qutışanıń ishinen tesiksheniń aldın kórsetkish barmaq penen qıymıldatsa, tap quwırshaq sóylep atırǵanday bolıp túyiledi.

Sekiriwshi oyınshıq. Bunday saxnalastırıw qaharmanların jasaw ushın dumalaq rezina kerek boladı. Qaǵaz bóleklerinen qoyıw massa payda etiw, rezina bolsa sol qoyıw massa ishinde qalıwı kerek. Bul qoyıqlıqtan hártúrli qaharmanlardıń bas bólimin jasaw múmkin. Bul oyınshıqtı jasawda qaǵaz, túrli tawar, paralon, sim, klyonka kerek boladı. Balalar turmısın qorǵap, olarǵa ǵamxorlıq etiw maqsetinde elektr sımlar, ilmeshek, skrepka, spica hám basqa da zıyanlantırıwshı ásbaplardan abaylı bolıw kerek.

ERTEKLERDI SAXNALASTÍRÍWǴAQATNASÍWUSHÍNKEREKLİBOLǴANBILIM,UQÍPH ÁMKÓNLIKPELER

Mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń mámleketlik talaplarıhár bir jas ózgesheligibasqışında balalardıńanıq belgilengen kólemdegi bilim, uqıphámkónlikpelerdi ózlestiripalıwıntalapetedi. Saxnalastırılǵanoyınlardabala ózinemin-erkintutıp, ózqábiiletlerinjedellikórsetealıwıushın, olbilim, uqıphámsóylesiw, qarım-qatnasjasawkónlikpeleriminimumınaiyebolıwıdárkar.

Bilimdegemiz - bulqandaydabirturmıstarawıboyınshamaǵlıwmatlarjıyındısıbolıptabiladı. Balanıńbilimi qanshellitereńbolsa, oyınúyreniwbarısındaonda uqıphámkónlikpelerdińqalıplesiwidesonshellimaqsetkemuwapıqbaǵdardabaradı.

Buljerdenızamlıtúrdeminadaysorawtuwıladı: saxnalastırılǵanoyınlarbarısında qaraqalpaqsóylewtilinúyreniwdejetiskenliklergeerisi wushınbalaqanday bilimkólemineiyebolıwıtiyis?

Bilimlendiriwdistandartlastırıwbalaǵabirinshigezektetó mendegisheulıwmabiliml erkólemineńkerekbolatuǵınnázardetutadı:

- Qaraqalpaqstan Respublikasıaymaǵında qapaqalpaqtiliniń, mámleketlik tilekenligi haqqında úsiniktı balanıń sanasınasıńdiriw. Hár bir adam bultildesóyleybiliwitiyis, bulonıń qaraqalpaqxalqına, onıń mádeniyatına, úrp-ádehám dásturlerine bolǵan húrmetin kórseteturınlıǵın hám mámleketlik tildimeńgeripalı wolardıń respublikaxalqımenenemin-erkin qatnas jasayalıw imkaniyatındúzip beretuǵınlıǵı haqqında keńtúsinikkeiyebolıw; - qaraqalpaqxalqınıń óz ádebiyatına, tariyxınahám milliy mádeniyatınaiye ekenligintánaalıw.

Al, tildiúyreniwushın xalıqtıń mádeniyatınıń qalay hám qanday jaǵdaylardarawajlanǵanın, neleriniń ósip rawajlanıwına járdem bergeninyakikesentetkenin biliw;

- qaraqalpaqxalıq dabasqaxalıqlarsıyaqlı kórkem ónerdiń hárqıylı janlarına iye kenligin, bul janlar ózleriniń ózgesheliklerge iye bolıp, bizdi qorshaǵandúnyashılıǵın sáwlelendiretuǵın hám óziniń milliyliǵı, ózinsheliǵı hám qaytalanbaytuǵın ráńberáńgóz zallıǵı menen parıqlanıpturaturınıń tńalıwı;

— xalıq hám avtorlartárepinen dórelgen ádebiy shıǵarmalarınıń saz-sáwbet, súwretlew, kórkem ónerishıǵarmalarınıń janları haqqında úsinikke iye bolıw hám de olardı bir-birinen ayırabiliw;

— ádebiy shıǵarmalardı kózaldınakeltiriwdiń jolları haqqında anıqtúsinikke iye bolıw; sóz, mimika, háreket, dawıstolqını hám saxnalastırılǵan oyınlar, namaǵasalıp qosıqaytıw, ayaqoyınǵatúsiw, sazshertiw, súwretlew kórkem óneri boyınsha sızıqshalarsızıw, reńli daqlarsalıw, túr boyawdan paydalanabiliw, músınsoǵıw, applikaciya, mozaika, qurastırıw usıllarınan paydalanıw, quraqqurawsúwretsalıw.

Bunnantısqarı, balalar qaraqalpaqtılıniń seslerden quralǵan hám bulseslerdiń kópshiliginiń basqatillerdiń seslerine usamaytuǵının, zatlarıńatamaları, háreketleri, belgileri basqashasózler menen aytılatuǵının, sózlerdińǵap bolıp jamlesiwinińde ózǵaǵıydaların baren kenligin, aleger qǵaydanı buzsa, sóylewshiler bir-biriniń úsin bewim úmkin ekenligin biliw, bunnantısqarı balalar úlgiboyınsha ózbetinshe jańaǵapqurawıushın, anayakiminasózlerdiń modelin, sóz hámǵaplerdiń mánisin hám ahamiyetini wiushın birneshe ápiwayı grammatikalıq qǵaydalar dıdaúyreniwitiyis.

Bul sol, balalardıń baslawısh basqısha qaraqalpaqsóylewtilinmeńgeriw barısında ózara qarım-qatnas jasap sóylesiwdi ámelge asırıwushı talap etiletuǵın bilim minimumı.

Bilimdi meńgeriw menen birge balalar uqıp hám kónlik pelerdide iyelew ilazım.

Al, uqıptegenimiz—

bul alǵan bilim tiykarında sóylew xızmetinyakı qanday dabasqaxızmetti orınlaw quralı bolıptabiladı. Uqıpdárejejetiskenligiboyınsha ózara ayırılıpturıwdam úmkin. Mısalı, bala qaraqalpaqtılınde zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerdińǵaptıń sońında keletuǵının, al rustilinde bolsabul sózlerdiń qálegen jerdeturatuǵınlıǵın biledi. Lekin, usıǵan qaramay, bul qǵaydanı bile turabalarkóbinsheǵap dúzgende qátejiberedi.

Balanı alǵan bilimnı paydalanabiliw uqıpkónlik pelerge ótkendeǵana iske asadı.

Kónlikpe

- qandaydabırqıyın sanalı túrdeǵızmettiń quramalı komponentisipatında qollanılp júrgen jumıstıń (uqıp ádi hám usılların avtomatlastırıw, bekkemlew. Bul saxnalastırılǵan oyınlarǵa da kiredi, sebebi balalar oyınǵa qatnasıp, anayakimınaw personajdıń sózlerin meńgeripalıwushı taqmaq, qosıq, jańıltı pash, jumbaq, sanamaqlardı yadlawǵatuwrakeledi. Solay etip, balalar sózlerdi, sóz dizbeklerin bekkemlep qoymastan, alsaxnalastırıw barısında seslerdi durısaytıw kónlik pelerin,

hárqıylıhäreketlerdepaydalanıwushınarnawlıdidaktikalıqoyınlardı, qızıqtırıwshı-
úyretiwshishınıǵıwlardıdakeńnenqollanadı.

Sóylew wazıypalarınıń usılınatqarıwshı (seslerdi durıs aytıw, sózlik qordı jedellestiriw, sóylesiwler júrgiziwhám sóylemler dúziw) barlıq materiallar saxnalastırılǵan oyınlardabalalardırepinendóretiwshilikpenenqollanılıwımúkin. Demek, balalardıńdóretiwshilikqábiletligirawajlanıp, alǵan bilimni qollanıpuqıphámkónlikpelerin bekkemlewgesózsiz jaǵdaytuwǵızıladı, so-
layetip uqıphámkónlikpeler jańa jaǵdayǵa ótiwımúkinshiligineiyeboladı.

Saxnalastırılǵan oyınlın häreketlerdi tayarlaw barısınabalalardı tartıw, mısalı, atributlardı dúziw, afishanı, mirátnamalardı (shaqırıwbiletlerin) tayarlaw, dekoraciya hám intererlerdi bezew balalardıń súwretlew kónlikpeleriniń jetilisiwine óztásirin jasapǵana qoymastan, alolardıń qıyalınıń, fantaziyasınıń ósiwine, úyreniwdiń ámeliy baǵıtınenentámiyinleniwi, alǵan bilimniń bekkemleniwinetásirintiygizip, onıńadam turmısındaǵı áhmiyetintúsindiredi. Bunnantisqarı, balalardıń qaraqalpaq tiline bolǵan qızǵıwshılıǵın kúsheytıw getásirintiygizip, motivaciyanı qalıplestiriwhámanayakimınaxızmetti orınlawdajuwapkershiliksezimnar tıradı.

Kónlikpelerdi jaqsılap bekkemlep dúzipshıǵıwushın belgili bolǵan talaplardı saqlaw dárkar.

Bilim hám kónlikpelerdin átiyjelishınıqtırıp úyretiwdi támiyinlewshı zárurlıshárt bilimditúsiniń ózlestiriwge alıpkeledi. Usınıńmenen birge, bilimdi ózlestiriw barısın balanıń jeke ózgesheliklerine baylanıslı ekenliginde atapetiw dárkar (tekst tieslephám yadlapalıwushın bir balaǵa eki-úsh ret tákirarlapaytqan jetkilikli, alekin shıbalalardı 8-10 ret tákirarlaw kerek).

Oqıtıwdıń uqıphámkónlikpeleriniń bekkemligi hám tezligi oqıtıwdıń metod hám usıllarına, tekstlerdi, gáphám sózlerdimexanikalıq yadlawǵa baǵdarlamay, albalalardan óz betinshelikti hám sóylew aktivligin talapetiwshidóretiwshitapsırmalardı orınlawǵa baylanıslı. Mısalı, pedagog balalardı atlıqtıń kóplik sanınıń paydabolıw jollarımen entanıstıradı. Solayetip, ol balalardıǵa jeńiltúsini klitúrde (instruksiya) bilimdi jetkeriwitiyis: kóp zatlar haqqında aytıwushın, aytılatuǵın zattıń mánisin bildiretuǵın sózdiń keynine-lar, yamasa-ler qosım tasın jalǵaw kerek (toplar-top, kubik-kubikler, terek-terekler, mashın-mashınlar). Sońbalalardıǵa alǵan bilimlerin jańa mazmunda (samolyotlar, qálemler) paydalanıwǵa jaǵdaytuwǵızıw zárúr, lekin, hársaparı sózlerdiń, úlgisintayın túrinde beriwdiń qajetijıoq.

Tekstti yadlawdáhárqıylı usıllardan paydalansaboladı: pedagogpenen birge tekstti oqıw, mazmunı boyınshagúrrińlesiw, geybir gáphám sózlerdińaytılıwıústinde jumısislew, kórgizbeli quralǵasúyene otırıp, tekstti tákirarlap oqıw, jasılken adamnıń (pedagogtıń) sońınan tekstti xormenen aytıw, tekstti gezekpe-gezek tákirarlaw (birinshi qatardı pedagog aytađı, ekinshisin balada wametedı, sońkerisin shet.b.). Bunday, hárqıylı usıllardıpaydalanıw tekstti yadlaw kónlikpelerindóretiw barısın tezletiwge járdem beredi. Sonıńmenen birge, kónlikpelerdiń bekkemligi gitákirarlaw barısındaǵı waqıttıń áste-aqırınlıqpenen artıwınada óztásirintiygizedi.

Uqıphámkónlikpelerdiislepshıǵıwdítezletiwbarısınıńeńáhmıyetlijaǵdayıpedagogtıń ózbetinshe, dóretiwshıjumıstıshólkemlestiriwgeayırıqshadıqqatawdarıp, balalarǵauqıphámkónlikpelerdiislepshıǵıwda ózlerinińjumısusıllarınızleniwgemúminshilikjaratıpberiwbolıpesaplanadı.

Sonday-aq, úzliksizshıǵıwlar ótkeriwkónlikpelerdiislepshıǵıwdaaytarlıqtay áhmıyetkeiye.

Shıǵıwlardıńuzaqwaqtúzilisketúsiwıbalanıńıyelegenuqınhámkónlikpelerinińoyılıwı naalıpkeliwımúmin. Usıǵanbaylanıslıbalalardıyadlaǵantaqmaq, jumbaq, naqıl-maqalhámsanamaqlarınleslewgemájburleytuǵınhámonıpaydalanatuǵın, tásirlesıóylewkóplikpelerinjetilistirip, bekkemleytuǵın, sonıńmenenbirge,saxnalastırılǵanháreketlerde (oyınlarda, «Ziyrekler, shaqqanlarklubın» (KVN), hárqıylıtúrdegibáygı, jarıslar ótkeriwde, sabaq, konserthámoyın-zawıqtamashalar ótkeriwbarısında) paydalanıwushııyelegenbilimuqıphámkónlikpeleriniń, bekkemligintámiyinleytuǵınjaǵdaylarjaratıwzárur.

Kónlikpelerdijaratıwdıńáhmıyetlijaǵdayıbulbalalartárepinenatqarıwkónlikpelerin ıń ólsheminbahalawbilimibolıpesaplanadı. Solayetip, mısalı, spektaklwaqtındaroldiatqarıwhuqıqınaiyebolıwushınhámbulroldiatqarıwǵausımısalıw ushın, balalarmına ólshemlerdi (kriteriya) biliwitiyis:

- teksttiqátesiz, irkilmeyoqıw;
- oqıwbarısındaanıqobrazdóretiwgejárdemberiwshıtásirlesıóylew, intonaciya, mimika, jesthámháreketlerdenpaydalanıw;
- ózinińsezimlerin (tańqalıw, hayranqalıpqızıǵıw, quwanıw, narazılıq, ashıwlanıw, qáhárleniw) bildiriw;
- ózinebolǵanisenimdikórsetebiliw.

Atqarıwxızmetleriniń, sapasınbul ólshemlermenenbahalayotırıp, balahárqandayxızmettińjuwmaǵındurısbahalawuqıpkónlikpelerineiyeboladı, bulteksaxnalastırılǵanoyınlıháreketlerdeǵanaemes,alqálegen ámeliyturmısháreketlerinde áste-aqırınlıqpenenjetilisiphámbekkemlenipbaradı.

Hárbirhárekettegikemshilikhámqátelerditúsiniwhámbiliwnátıyjeleri ózin-ózikseriw, ózin-ózikritikalapkemshiliginaytıwuqıphámkónlikpelerinińdurısdúziliwiniń,eńbaslıjaǵdayl arınıńbiri. Sonıńushın, balalarda ózinińhámbasqanıńbilim, uqıp) hámkónlikpelerinińsapasınbahalaytuǵınuqıphámkónlikpelerdidúzeotırıp, barlıqbalalardıqosıq, taqmaqaytıwǵa, oynonawǵa, saxnalastırılǵankórinislergeqatnastırıwjúdá áhmıyetli. Al,bulstandarttıńtalaplarınıńbiri.

Solayetip, balalardıńqaraqalpaqawızekisóylewtilinmeńgeriwdegieriskenjetiskenligionıń ózbetinsheislegenháreketinenhám dóretiwshilikxızmetiniń ósiwindegialǵanbiliminen, uqıphámkónlikpelerdińqalıplesiwbarısındajaratılǵanjaǵdayhámpaydalanılǵanusıllarda nanıqlanadı. Usınıńmenenbirge,egerbalalarǵabulqızıqlıbolısa,egerolar ózlerinińkemshiligintawıpaytaalsahámatqarılǵanháreketti (roldi) durısbahalayalsa, ózlerinińeriskentabıslarına,

jetiskenliklerine joldasları menen birge quwansa, aлегersátsizliklerge ushırassaoǵanqıyna
lsa, son dabalalar barkúsh-jigerin jumsap roldi,
islegen hárbir háreketin jaqsıatqarıwǵatırısıp, sapalı atqarıwǵa erisedi.

Ózińizge belgil bolǵanıday,
jeke insannıń hártárepleme hámgarmonikalıq rawajlanıwında erisetuǵın jetiskenliklerdiń
kónlik pelerisaxnalastırılǵanoyınlardıń, tálim-tárbiyalıq bahalıǵındakóriniptur.
Solayetip, endi bizlersaxnalastırılǵanoyınlardıń tárbiyalıq jaǵdayın hám mümkünshiligina
shıp kórsetemiz.

BALALARDIŇ TIL BAYLIǴIN ÓSIRIWDE HÁM OLARDIŇ TÁRBIYALAWDASAXNALASTIRILǵAN OYINLAR ARDIŇ ROLI

Standartlastırıw jeke insannıń hártárepleme bilimlirawajlanǵan bolıp dóreliwinnázer
detutqanlıqtan,
pedagoglarǵa balalar menen islesiw dishólkemlestiriwdiń qolaylı túrlerinizleniwgejol-
jobakórsetedi. Saxnalastırılǵanoyınlardıń balaturmısındaǵı hám olardıń til
órisiniń rawajlanıwındaǵı tálim-
tárbiyalıq rolın hám onıń basqajumıslardıshólkemlestiriwdiń túrlerimenensalistırǵandaǵı
ózgesheligin qarapshıǵamız. Óytkeni, balaturmısta, haqıyqatlıqqa (qubılıs, zatlar,
olardıń belgileri, olarmen hárekette bolıw, adamlar arasındaǵı qarım qatnashámt. b.)
ózlestirgenlerini úyrenip, kórgenlerinkózaldınakeltirip júzegeshıǵaradı.
Bulardıń báriń bala óz sanasında qayta islepshıǵıp,
ózińiń turmıshaqıyqatın baqlawarqalıeriskentá jiri ybesinesúyenip,
olardıoyınarqalı júzege kórsetedi. Demek,

bularttırǵantá jiri ybelerin balalar saxnalastırılǵanoyınlardakórsetiwimkaniyatına erisedi.
Saxnalastırılǵanoyınlardıń bahalıǵısonda, balaqısımsınaqların,
psixologiyalıq kúsh salıwları sózbeydi,
olsabaq barısında yakı bolmasabaqlawda qıynalıp juwabıntawıpsheshkentapsırmanıańsat
sheshedi, al úlkenlerdiń basshılıǵında balalar dımańbúrlep gúrrińlesiwler júrgiziw emin-
erkintúrdeiske asadı, bala ózińiń ústinen ústemlik-húkim qatnastaǵı tonlardı sezibeydi,
sebebı bunday qatnassaxnalastırılǵanoyınlardabolmawıtiyis.

Saxnalastırılǵanoyınlardıń ózinetán ózgesheligisonda, olturmıs jaǵdayları,
baqlawları tiykarında dúzilipǵana qoymastan,
balalar dıqaraqalpaq xalqınıń ruwxıy baylıqlarınatartıp qatnastıratuǵın, olardıń,
tilintásirliǵaplermenen bayıtatıuǵın hám olardıń, bilimalıw
órisin keńeytetuǵın súwretler hám ádebiy shıǵarmalardıń datiykarında dúziledi.
Kónlikpeniń intellektual rawajlanıwdadaroliullı. Usıǵan baylanıslı, balalar qurı
ózlestirgen bilimnelesletip júzege keltirip qoymastan,
alanıq personajdıń obrazın jaratıwushın bulardıń bárińtúsiniw,
mánisine jetiwge hám salıstırıptenewgetirisadı. Solayetip, tásirli likusılları tańlap alınadı.
Usınıń menen birge, balalar qalardıń háreketlerine eliklemey, ózińiń pikir, sezimlerin,
bastankeshiriwlerin ózbetinshe aytıp, bolıp atırǵan waqıyalarǵa,

qaharmanlardıń háreketine óziniń,
qatnasınqorshaǵandúnyanıń úsiniwinemuwapıqetipaytıpberiwge jaǵdaytuwdırıladı.

Balalardıń aqılıy qábilettiliginiń rawajlanıwı ushın olardı
ózleriniń hám joldaslarınıń islegenis-
háreketlerin bahalap hám tallaw jasawǵa tartıwúlken áhmiyetke iye. Al, bul óz gezeginde,
balalardıń, til órisiniń ósiwine, óz pikirini qetipaytıp,
kerekbolǵan sózlerdi durıstap ǵap konstrukciyalarındı úi w kónlik pelerin qalıplestirip,
háreket sapasını standart (úlgı, etalon) penen baylanıstırıwǵa óztásirintiygizedi.

Balalardıń saxnalastırılǵan oyınlarǵa qatnasıwında, olardıń tekstti jaqsı biliwi,
háreketlerdi orınlawda izbe-izlik tısaqlawı, dialoglardı úi wi,
basqarıwshınıń yakı joldasınıń sózlerine ilayıq háreket etiwge talpınıwı, balalardıń,
kórinisler kórsetiwge tayarlıǵın kórsetip kerekli bolǵan maǵlıwmat dárri wyadınan shıǵarı
paytıw uqıplılıǵın ázerdetutiladı.

Saxnalastırılǵan oyınlardıń rolı balanı estetikalıq hám etikalıq qásıyetlerge bay etiptár
biyalawdada ullı. Balalardıń saxnalastırılǵan kórinislerge qatnasıwı saxna kórkem
ónerine estetikalıq qatnas hám qızıǵıwshılıqtı dóretiwge tiy karsaladı,
balanıń aynaladúnyada ǵıshılıqqa qatnasın kórsetip, óziniń pikirlerin,
ishki sezimlerin aytıw jolların izlep tabıw hám
ózini kórsetiwge talpınıw tileginoyatıwǵa jaǵdaytuwǵızadı. Usıǵan tiykarlana otırıp, bala
óziniń ósip rawajlanıw jolın ózi tańlap aladı: stolústı teatr járdeminde,
quwırshaq teatri yakı bolmas bir personajdıń yaması bir waqıt tıń ishinde bir neshe personaj
dıń (bir artisttiń atqarıwında ǵı teatr) rolin atqarıp sax-
nalastırılǵan kórinis ketikkeley qatnasıwı arqalı.

Saxnalastırılǵan háreketlerge balanıń óziniń qatnasıwı onıń scenalıq,
artistlik qábilettiliginiń ósiwine, sóylesip qarım-qatnası jasaw kónlik peleriniń jetilisiwine,
jańatúrget úsip súwretleniwge (qálegen obrazǵa úsip, solo brazdıanı qetip jarataalıw),
mádeniyatlı etip sóylewge maksimal tásirintiygizedi. Usıǵan baylanıslı balada
ózini qorshaǵan adamlardıń sóylegen sózin baqlaw, olardıń sóylesiw maneraların,
intonaciylarındı q qatsalıptıń lap kewilawdarıw, kórkem sóz sheberleriniń atqarıwında
ádebiy shıǵarmalardı úyreniw, olardıń atqarılıw sapasını bahalap, bul úlgilerge eliklepyaki
óziniń qandayd bir pikirini kirgizip ózgertipaytıw talapları paydaboladı.

Eger balanıń ózine ózi atqaratıwǵıń háreketiń (rol dıń) jaǵdayın,
personajdıń minezi kórsetiwge járdember etiwǵıń kostyumnıń detalların tayarlawǵa,
atributlar islewge múmkinshilikler berse, son dasaxnalastırılǵan oyın lı háreketlerde,
bala obrazǵa tez kirip, onı anıqsáwlelendire aladı.

Saxnalastırılǵan kórinislerge qatnas aotırıp,
balatamashagóylerge jaqsı tási ret etiwǵı, olardı qayǵılanıwǵa, quwanıwǵa, oylanıwǵa,
pikir júrgiziwge, elik etip kózaldınakeltiriwge májbúrleytuǵın son day kúshli tási rshen kórk
emlilik usılların izlene baslaydı. Saxnalastırılǵan oyınlardabala óziniń bar bilim,
uqıphám kónlik pelerin paydalanıp, dóretiwshilik potencialın ashıp kórsetip,
improvizaciyalap, syujetiniń mazmunın adúzetiwler hám
óziniń sózlerin qosıp kirgiziw múmkinshiligine iye boladı. Bul oyın nıń
óziniń barısı hám balanıń
óziniń eriskentabısları oǵan úlken shadlıq hám lázzetleniw baǵıshlaydı.

Balalarda ádep-
 ikramlılıqqásiyetlerindóretiwdesaxnalastırılğanoyınlaraytarlıqtayáhmiyetkeiye.
 Eñaldımenen, bala ózinebolğanisenimgeiyebolıp, ondakúshhámtapqırılıqpaydaboladı.
 Álbette, egerolardıñaldınabasta ápiwayıolardıñkúshijetetuğıntapsırmalar,
 soñbultapsırmalardı áste-aqırınılıqpenenqıyınlastırıpbarılsağanabuljúzegekeledi.
 Saxnalastırılğanoyınlardıtayarlawhám ótkeriwbalalardamınadayqásiyetlerdi ósiriwge
 óztásirintiyyezedi: persona-
 najbenenbirgeqapalanıw, egerjoldasıqandaydabirzattıkelistirealmasaoğantilekleslikbil
 diripjárdemberiw, unamlıqaharmanlardıñislegenis-háreketlerine,
 qaharmanlıñlarınapozitivqatnasjasaw, biziñjámiyetimizgejatminez-
 qulıqnormalarınakeriqatnastabolıw. Sonıñmenenbir-
 gebalalardajúdeáhmiyetlibolğanjaqsıqásiyetlerenjadaydı—bular
 óziniñrolınjaqsıatqarıwıarqalıbasqalarğa (tamashagóylerge) quwanış,
 ráhátleniwseziminbağışlawtilegi. Yağniy óziniñjetiskenligi, tabısıhaqqındaoylamay,
 albasqalarğaquwanış, ráhátleniwsezimlerinbağışlawhaqqındaoylaw.

Saxnalastırılğanoyınlartildiñiyesibolğanxalıqqa, onıñúr-
 ádehám dásturlerinehúrmet-
 izzetsıylasıqqatnastabolıwğatárbiyalawğakeñmúmkinshiliklerashıpberedihámsolarqal
 ıbalalartájiriybelitúrdeemin-erkinbir-birimenensóylesipqarım-
 qatnasjasawdıñuqıphámkónlikpelerinmeñgeredi: jasılkenlermenen, joldasları
 (qatarımenen) hámjasıkishikishkentaylarımenensálemlesiw etiket;
 jasılkenlerdiñaldındahámdasturxanbasında ózintutıw etiket;
 sóylesiwbarısındaajoldasın (sóylewshiniñ)
 sózindıqqatpenenaqırınashekembólmeytılap, soñonıdawameti;
 sırttan kelgenqonaqtıjıllısózbenen (qonaqkútiw etiketiboyınsha)
 qaraqalpaqxalqınıñmilliyqonaqkúiw dásturindekútipalıw;
 hártúrlıxalıqlardıñmilliybayramların óztártibindekútipalıwhám ótkeriwdeolardıñurp-
 ádet, dásturlerinsaqlawhám t. b.

Saxnalastırılğanoyınlarbalalardıekologiyalıqmádeniyatlılıqqatárbiyalawdağıbay
 múmkinshiliklerdi ózishineqamtıydı. Olarmınalardanıbarat: balada
 óziniñdensawlıǵına,
 tábiyatqağamxorlıqqatnasjasawkónlikpelerinqalıplestiriwhámonışınıqlasımenensúyi
 pqađerlewgetárbiyalaw, adamzattıñtábiyathámtirishiliktegiroli, onıñtábiyatpenen
 ózarabaylanısıhaqqındatúsiniqtıqalıplestiriw,
 pútinadamzathámjámiyetiygiliginetábiyattıñbayresurslarınpaydalanıp, keleshek
 áwladushıntábiyiybaylıǵımızdı álpeshlepsaqlawtileginoyatıp,
 Watanaldındağıhár birinsannıywazıypasınúyreti.

Saxnalastırılğanoyınlardabalalardımiynetketárbiyalaw eñbaslıwazıypalardıñbiri.
 Sebebi, balasaxnalastırılğanoyınlarğa qatnaspastanaldın-aqbuloyınnıñjuwapkerli,
 kóp miynetitalapetetuğınhámjaqsınátıyjelerge,
 tabıslarğaerisiwushındóretiwshilikizleniw,
 qaytpaslıqtıhámqaysarlıqtıtalapetetuğınjumısekenligintúsini, uğıpalıwtıyis.
 Demek, saxnalastırılğanoyınlarmiynettárbiyasınıñajralmasbirbólegi.

Balalardıintererlerdibezewjumısına, deko-
raciyahámatributlardıtayarlawgatarıw—bulardınbáribalalardıń ózbetinsheislep
ózlerinkósetiwjollarınızleniwgetiykarlangan, olardıńdóretiwshilikmiynetinińjuwmaǵı.
Bulbalafantaziyasınıń (qıyalınıń) jemisi. V. A.
Suxomlinskiydińaytqanmınapikiribulsózlerdińdurısılgıntastıyıqlapashıpkorsetiptur
«tárbiyamiynetsizhámmiynettentısqarıbolıwımúkinemeshámbolmaydı,
sebebimiynetsizonıńhártáreplemekópqırlılıǵıhámqıypshılıǵısızadamdıtarbiyalawmú
mkinemes».¹

Usıǵanbaylanıslıbalalardıspektakldıtayarlawbarısında,
olardıhártúrlimiynetketartıphárqıylıbezewxızmetlerinetartıwdıshártlitúrdeorınlawtiyis

Sonıńmenenbirge,egerbalabuljumıstıbirowdıńmájburlewinińsaldarınanzorlapisletiwjo
lımenenemes, albalanıń ózinińtilegimenenhamolyoshlanıpbarıqlasımenenisleseǵana,
sondabalanıńdóretiwshilikjumısıonıń ózinhártáreplemeashıpkorsetip,
dóretiwshiliqqábiiletliginiń, qıyal (fantaziya) hámuqıplılıǵınıń
ósiprawajlanıwınamaksimáltásirintiygizedi. BuljónindeK. N.
Ventcelbılaydedi:erkinmiynetbulhárekettińsondaybirturi, bizlerbarjan-
tánimizbenenqatnasatuǵın, ózimizdińbarlıq «ózim»liligimizdijumsaytuǵın,
bultapsolháreket, bizlerdińjekeanayakimınatárepimizditáripetpey, alpú-
tininsanıylıqtárepimizdiashıpkorsetetuǵınbolipesaplanıp, olerkindóretiwshilik
ónimlimiynetbolıpbirwaqıttıńishindebizlerdińintellektimizge, sezimhámkúsh-
jigerimizge óztásirintiygizedi,—
birsózbenenaytqandahártáreplemegarmonikalıqbirliktebizlerdińbarlıqjekeinsanıylıqtá
repimizdikórsetedi»².

Bulpikirházirgibilimlendiriwdistandartlastırıwǵa ótiwjaǵdayındada
ózinińaktuallıǵınjoyǵanjoq.
Bundaypikirpedagogtıoyınlardıtarlawbarısındabalalardıdóretiwshilikmiynetkekeńn
entartıpoqıtıw, tárbıyalawhámhártárep-
lemerawajlandırıwmáselesinkomplekslisheshiwnátıyjesindebalalardıminimumbilim,
uqıphámkónlikpelermenentámiyinlepǵanaqoymastan,
differensiallıusıldaolardıńuqıphámkónlikpe,
zeyinliliginhárqıylıháreketlerderawajlandırıwǵajárdemberetuǵınzárúrliliktuwǵızıwshı
jaǵdaydaqaldıradı.

BalalargátalımtárbiyaberıwdeilimpazV. A.
Silivonsaxnalastırılǵanoyınlargajoqaribahaberdi. «Dramalastırılǵanoyın, —
deydiol,—ulıwmaqásiyetkeiye: dinamizm, joqarımocionallıq, qızǵınsezim,
heshzatpenensalıstırıpbolmaytuǵın ózinińquwanışınaytıp, kórsetipjetkeriw.
Bulardıńhárqaysısındabalaqıyalındapaydabolǵanshınlıqelementlerinendórelgenhámту
rmısqaeniwditalapetiwwshiobrazbar.
Anawhámdeminawháreketlerdedehárqıylıdóretpetúrlerinińelementlerisaqlanadı.
Balalardıń, ózleri qosıqlardıyadtanshıǵarıp, tekstlerdidóretip,
rollerdiimprovizaciyalawdı, kereklibolǵandekoraciyalardı, kos-

¹С у х о м л и н с к и й В. А. Гармония трех начал. («Журналист». 1970. № 8).

²В е н т ц е л ь К. Н. Новые пути воспитания и образования (2-е издание, М., 1923, с. 119).

tyumelementlerinoylaptabadı. Buljumısbarısındaolarsúwretsaladı, háykelisleydi, qıyadı, qurastıradı»³.

Bunnanmınadayjuwmaqakelemiz, saxnalastırılğanoyınlıháreketlerdishólkemlestiriwstan-darttalaplarınajuwapberedihámbalalardıńpsixikalıqrawajlanıwprocesin ósiriwhámtárbiyalawmáselelerinkomplekslisheshiwgetiykarsalıp, sóylesiwkónlikpelerinjetilistiriwdiintegrallasqanoqıtıwǵatıykarlap, ekitillikjaǵdayında qaraqalpaqsóylewtilinúyretiwbarısınbarlıqtárbiyalıqprocesstińajralmasbólegietiphám ámeliybaǵıttıkúsheyteotırıp, balalardıń, qızıǵıwshılıǵın, uqıbnámolardıńjaǵdayınesapqaalaotırıp, oqıtıwdıdifferenciallıqusılhámizbe-izliktiiskeasırıwushınmúmkınshiliklertuwǵızladı.

JUMÍSTÍSHÓLKEMLESTIRIWPRINCIPLERI, SAXNALASTÍRÍLĠANOYÍNLARDÍTAYARLAWDA ÓTKERIWDEONÍÑIZBE- IZLIGI

Joqarıda, aytlıǵanday, saxnalastırılğanoyınlar— balalarǵaqaraqalpaqsóylewtilinúyretiwdishólkemlestiriwdińbirdenbirtúri. Buljúdá siyrekushırasatuǵın, ayrıqshausılbolıp, oljekeinsannıńhártáreplemegarmonikalıqrawajlanıpqaalıplesiwiushın, onıńsóylewtilinińrawajlanıwına, sózlikqorınıńbayıwına, seslerdidurısaytıwkónlikpelerinshınıqtırıpúyretiwge, artistlikqábiletliklerinińdórewine, sóylesiwkónlikpelerinjetilistiriwgekeńmúkinshiliklertuwǵızadı.

Saxnalastırılğanoyınlardıńmaqseti—shıńhámqıyalıyjaǵdaylardasóylesipqarım-qatnasjasawbarısındadóretiwshilikuqıplılıqtıqalıplesiwushınmaksimalshárayatlarmen entámiyinlew.

Diydilegenmaqsetkeerisiwushınbirqanshapedagogikalıqwazıypalardısheshiwker ek, olartómendegiler:

-balalardıńfonematikalıqesitiwinrawajlandırıp, qaraqalpaqsóylewtilin ózlestiriwditámiyinlew, qaraqalpaqtiliniń ózinetánseslerintekbólektúrindeganaemes, albaylanıslısózdeaytıwhámayırıptabıwuqıplılıǵındóretiw; tekstqatarınantanıssózlerdińtawıpalıwǵa, olardıńmánisintúsiniwge, ózpikirinaytıwushınkereklisózlerditaqlapalıwǵaúyretiw;

-

qaraqalpaqtilinińgrammatikanızamıboyınshaulıwmaalgangrammatikalıqbiliminiń, tiykarındahártúrlikonstrukciyadaǵıǵáplerdidúziwkónlikpelerinjetilistiriw;

-sáwbetlesiwshijoldasınasorawberiwámonıńsorawınajuwapberiwuqıbındóretiw, ırızışılıǵın, narazışılıǵın, quwanışın, hayranqalǵanın, házetkensezim, tańqalǵanın, tańlanıwın, túńilgenint. b. aytıwushıntásirlilikusıllarınan (intonaciya, mimika, jesthámháreketlermenen) paydalanıw;

-ózpikirinbirneshebaylanıslıǵáplermenenlogikalıqizbe-izlikteaytıw;

³С и л и в о н В. А. Организация театрально-игровой деятельности детей дошкольного возраста. (Минск, 1982, с. 4).

-qosıq, taqmaq hám naqıl-maqallardı qaharmanlardıń minez-qulqın, háreketin hám qılıqların ashıp kórsetip, sıpatlamaberiwushın paydalanıw;

-ádebiy shıǵarmalardaǵı obrazlıǵaplerden paydalanıp, teksttiń mazmunınıń mánisin buzbay, ondaǵı sózlerdi yadlap almay-aq, óziniń til qabiletiligin hám uqıbın kórsetip, óz sózlerimen enaytıw;

-oyında óz betin she óz pikirin, bilimin hám turmıstan, baqlawdanalǵantásirind óretiwshilikpen eniskeasıw;

-balalardı qaraqalpaq hám basqadatu wısqan xalıqlardıń ruwxıy baylıqlarına, dástúr hám úrp-ádetler inetartıw.

Usıǵan baylanıslı saxnalastırılǵan oyınlardıń syujetiniń mazmunın (ertektiń tiykarında, haqıyqı turmıstıń birepizodınalı pyamasagúrriń, taqmaq hám basqadashıǵarmalardan alıp) anıqlaw lazım.

Tańlapalıwdat ómendegididaktikalıq principlerdi basshılıqqa alıp, olardı buzbay tiykarlanıp barıw kerek.

Saxnalastırılǵan oyınlardı shólkemlestiriw deerisetuǵın jetiskenlikler túsinińliklik principin syujettiń mazmunında iskeasıwphám tayarlıq barısında balalardıń sanasına engiziwde gitárbiyashınıń uqıbın abaylanıslı. Solay etip, syujetti balalarǵa saxnalastırıwushın olarǵa onı usın bastanaldın, olardıń til baylıǵınıń jaǵdayı haqqında anıqtúsinińke, maǵlıwmat qaiye bolıw kerek (sabaqrustilinde oqıtılatuǵın toparlarda, hártúr limilletiń balaları tárbiyalanatuǵın toparlarda, anatilinde oqıtılatuǵın toparlarda).

Balalardıń til baylıǵı dárejesi hárqıylı bolǵan toparlardabir syujette qollanılberiliwid emúmkin. Lekin bunday jaǵdaydashıǵarmanıń mazmunınıń mánisi balalarǵa ertek, gúrriń, taqmaq, naqıl-maqal men entanıstırıw, rustilineawdarıwusılımenen, yakıtárbiyashınıń shıǵarmanıń mazmunı túsindiriwjolımen eniskeasıwımúmkin.

Ená hmiyetli principlerdiń bir tapsırmanı qıyınlastırıwdaǵı izbe-izlik princip bolıptabiladı. Solay etip, bastatárbiyashı (pedagog) intonaciya, jest hám mimikalardan paydalanıp shıǵarmanı tásirli etipoqıydı, bunda ol ne haqqında sóz etilipatırǵanın boljap biliwge hamańǵarıwǵa balalarǵa múmkinshilik jaratadı. Al, tákirarlapoqıǵanda kórgizbe quraldan paydalanıpoqıw kerek,

ol qaharmanlardıń orınlanıwızbe-izligin balalardıń sanasında túsinińketip qalıplestirip hám shıǵarmanıń mazmunı boyınsha berilgen sorawǵa juwapberiwge járdemberedi. Soń sózdiń mánisin anıqlaw boyınsha, gápishinde olardı qollanıw boyınshashınıǵıwlar,

sóz hám gápplerdi hár bir balanıń tásirli lili kusılın paydalanıpaytıw boyınshajumısalıpbarıladı. Tek usındayaldın-alajumısalıpbarılǵan nankeyinǵanabalalarǵaeń, ápiwayırollerden, sońbarıp qıyınrollerdi atqarıwǵajaǵdaylartuwǵızıladı. Baslawshınıń (ertekshiniń) sózin pedagog ózmoynına aladı.

Tekst qatarların hár bir balamenen bir neshemárte betákirarlagannansoń, eń uqıplı balaǵa baslawshınıń (ertekshiniń) rolinatqarıwǵaruxsat etiledi, bul balada ózinde genisenimdi arttırıp, óz háreketin en qanaatlanıwseziminoyatadı,

ózine berilgen roldı tásirli hám túsinińketip oyna w talapları paydaboladı. Solay etip, balalardı qızıqtırıw principihám hár bir balanıń jeke múmkinshilik hám ózgeshelikler inesapqaalıw principimen eniskeasadı.

Oqıtıwdakórgizbeliquuralǵasuyeniwprincipeaytarlıqtayáhmiyetkeiye.
Shıǵarmanıńmazmunımenentanıstırıwda, balalarǵapersonajdıńobrazın:
dóretiwgejárdemberiwshisúwretlerden,
kitaplardaǵıılyustraciyalardanpaydalanǵanmaqulboladı.
Tekstibalalardıńkózaldınakeltirip, olarǵaháreketlerdińizbe-izligin
ózlestiriwgejárdemberetuǵınflanelegraftanpaydalanıwkerek,
bundabalalarǵaháreketlerdemonstraciyalapkóripshıǵıwǵamúkinshiliklertuwǵızıla
dı. Sonıńmenenbirge,stolústiteatrındapaydalanǵanmaqulboladı,
sebebiondabalanıńdıqqatıtásirlihámtúsinikli, anıqetipsóylewge,
syujettińmazmunınıyreniwgeayırıqshabólinedi.
Bulkórgizbeliqualeslepqalıwǵaisenimlitúrdekepillikhámtayanışbolıpxızmetatqaradı.
Quwırshaqteatrınpaydalanıwdawazıypabırqanshaqıyınlastırıladı,
sebebiondabaladansózbenenháreketlerdi (quwırshaqtıháreketkekeltiripjürgiziw)
baylanıstırıpatqarıwuqıbitalapetiledi. Sonıńushınóǵanbarıqlasınbólip,
dıqqatpenenislewgetuwrakeledi. Al,bulbirdenhámmenińqolınankelebermeydi.
Al,eńqıyınwazıypalarsaxnalastırıwbarısında, balanıń ózianayakımınaroldiatqarıp,
sózlerdiháreketler, mimika,
jesthámintonacıyamenenbaylanıstırıpalıpbarǵandasheshiledi.
Bulardıńbárihárbirbalanıńjeke ózgesheligin, uqıbıńkórsetip, anıqobrazjaratıwǵa
óztásirintiygizipjárdemberedi.
Solsebepli,saxnalastırılǵanoyınlaratqarıwshıhámtamashagóylergeúlsenquwanışalıpk
eledi.
Balalardıńbiliminehámtájiriyesinesúyenbey, olardıspektaklı
ótkeriwgetayarlawmúkinemes. Bultiykaretipalıńǵanprinciplerdińbiribolıp,
oqıtıwbarısınpedagogikalıqbirgeislesiwgetiykarlanıpdúziwprincipi.
Bundayoqıwbarısıbalanıńziyrekliligi, qábiletligitiykarındaúzilip, hárbirbala
ózinhám ózinińuqıbıńkórsetiwgetirisadı. Olteleekranarqalı,
jastamashagóylerteatrında, xudojniklerdińsúwretlerinde, multfilmlerkóriwarqalı,
kúndelikliturmıstadamhámhaywanatlardıńminez-qulqınbaqlawımúkin. Ol
ózinińbarlıqalǵantásirin pikirjürgizipqaytadankózaldınakeltirip, oylanıp,
kóriphámolardıńbárinúlestiripkórip, sońsaxnalastırılǵankórinistejúzegekeltiredi.
Egeronıtil, sezim,
hámmađeniyatbirligiprincipimenenbirgebaylanıstırsaqbulprincipeziskeasadı.
Tapsonıńushınbalalarǵa, anıq, konkretmıssallarda átiraptaǵıshınlıqtıhárqıylıkórkem
ónertúrlerindehámhárqıylıadamlardıńháreketlerindesúwretlepkórsetipbarıwkerek,
bundabalanıńtúsinigiaytarlıqtaydárejedenbayıp, bilimibirsistemaǵatúsip, shınlıqtı
ózlestiripuqıphámkónlikpelerijetilisipbaradı.
Bundayusıldaoqıtıwdıshólkemlestiriwoqıtıwdıintegrallastırıwprincipiniskeasıradı,
bundabala ózinińminimumbilim, uqıphámkónlikpelerinhárqıylıjaǵdaylardı,
ózinińdóretiwshilikuqıbın ósiripmaksimalpaydalanadı. Bulardıńbarlıǵıbalanıńalǵan,
biliminbekkemlep, birsistemaǵatúsirip,
alǵanbiliminturmıспенenbaylanıstırıwprincipiniskeasırıwǵajaǵdaytuwǵızadı.
Bulstandarttalaplarınatolıǵımenenjuwapberedi.

Saxnalastırılğanoyınlardı tayarlaw barısında tekstüstinde jumısislewısh basqışta ótkeriledi.

Birınshı basqış- syujetti ózlestiriw, úyreniw hám onıń mánisintúsiniw.

Ekinshı basqış-

alğan bilimintájiri ybedepedagog penen birge hám onıń basshılığında paydalanıw.

Úshinshı basqış- balalardıń óz betinshedóretiwshilik hárketin jetilistiriw.

Jumıstıń izbe-izligin anıq konkret mısallarda kóremiz.

Birınshı basqışta (jańabilimalıw hám ózlestiriw) balalar ádebiyshı ğarmanıń mazmunı yamasak úndelikliturmıstıń syujetimen entanıstırıladı.

Lekin bul basqışta balalar bilim dipassiv (nemquraydı) ózlestirmewikerek.

Olardı tekstıń mazmunı talqılaw ğatartıp, óziniń pikirini, kózqarasın, kostyum, dekoraciya lar dibezew, hárqıylısh árayatlar jaratıw boyınsha

óztilegin hám usınısınaytıw ğam úmkinshilikler beriw dárkar

(balalar daleksikalıq hám grammatikalıq sóz qorlarınıń jetispewine baylanıslı bul jumıstı ru stoparlarında rustilinde alıp barsada boladı). Balalar syujettiń mazmunı a korrekativ

(dúzetiw) kirgiziwbánesimenen ózusınısınaytıw úmkin.

Ol ar personajdıń obrazın ashıp kórsetiw ğe jar dem beretu ğın, ózlerine burınan isbol ğan, lek in syujettiń mazmunı nasay jańa sózlerdi, taqmaq, jum ba q hám na qıl- maqallardı kirgizedi.

Ekinshı basqışta balalardıń hár bir kórkem

ónertúrinıń rol ihám áhmiyeti haqqında ğıtúsini ğikeń boladı hám ol ar qahar man nıń minezin, sımbatın, sırtqı pishinini, qılıqların hám is- hárketin ashıp kórsetiw de bir-biri menen ózaratı ğız baylanıstahám bir-birine ğárez liekenligin biliw ilazım.

Bul basqışta shı ğarmanıń mazmunı nı úyreniw ústinde, jum ısalıp barıladı.

Usınıń menen birge tekstti (roldi)

bir neshemártetákirarlaw da mexanikalıqtúrdedaw ğajolqoymaw kerek.

Barlıq balalar ğa óziniń uqıwbın kórsetiw ğe úmkinshilikler jaratıp, hár bir sóz, ğáphám kórinis ústinde jum ısislew maqset kemuwapıq boladı. Sonıń menen birge,

balanıń basta óziniń hárketleriniń sapasın,

onıń jaqsıtáreplerin hám kemshiliklerinkórsetiw,

sonıń oldasların hám pedagogtıń pikirintıńlawı júdá áhmiyetli.

Balalardıń hár bir hárketidurıshámańsattalqılawıushınolar ğa,

roldiatqarıwdıń tiykarında jatır ğan baha ólshemleri haqqında úsinik beriw kerek

(atqarıwshınıń hár biraytqansózianıq, hám tazabolıw kerek, qahar man nıń hárketin, minez-qulqın jetkerip kórsetetu ğın hárket hám tásirlik usıllarınan qollanıpbiliwuqıbı,

obrazlı ğáplerden paydalanıp óz pikir inaytıw, sıpayımá mileeti wformaları hám t.b.).

Epizod ústinde jum ısislepjuw maqlastırıwdandárriw kelesiepi zoda ótip ketiledi.

Spektakl ústinde jum ısislew barısı demokratiyalıqtı ykardadúziliwitiyis, hár bir bala, sonıń menen birge tárbiyashı óziniń pikirini,

sezimin hám tile ğin erkinaytıw ğa huqıqlı bolıw ilazım. Tek

óziniń atqar ğan hárketin salıstıra otırıp, balalar anıq,

túsiniikli obraz jaratıwushı neńqolaylı usıllardı tabıwı úmkin.

Qaraqalpaqtılın jaqsı bilmeytu ğın toparlardıń balalarına,

onda emoci onal hám psixologiyalıq júktijúkley bermey, tekertek,

gurrińnińmazmunınaytıpberiwmenensheklesedeboladı.

Sabaqanatılindeoqıtılatuǵıntoparlarda, qaraqalpaqtılınjetikbiletuǵın, saxnalastırılǵanoyınlardıńsyujetinkeńeytiwgerealjaǵdaylardóretilgen, syujet-tińmazmunınımprovizaciyalawtırbıyashınıńhám balalardıńdóretiwsilikqábilettiliginińrawajlanıwına óztásirintiygizedi. Mısalı,egersabaqrustılindeoqıtılatuwıntoparlarda «Túlki, hámshaǵal», «Hiylekerqoraz», «Túlkimenenqoraz», «Tórterinsheqalayashqaldı»,erte klerinsaxnalastırıw erte kte gipersonajlararasındaǵıdialogtıjetkeripkórsetiwmenensheklense, alaralasquramlıtoparlarda yakisabaqanatılindeoqıtılatuǵıntoparlardaerte ktińsyujetinX. Saparovtıń, USadıqovtıńhám basqadashayırlardıń qosıqları kirgiziliwımúkin, bul qosıqlar, jumbaqlararqalıpersonajdıń, ózi ózinińsırtqıpishini, qılıqları, minezi hám jasawshárayatı haqqında ayta dı, erte kshiyamasabasqarıwshınıń ózide bular haqqında oqıpaytıpberseboladı. Álbette, bulscenariydiń (kórinistiń) syujetinaytarlıqtaybayıtıpkórsetedi.

Solayetip, qosıqlar menen birge qaharmanlardıń barlıq, tárepınashıp kórsetetuǵın jumbaq, naqıl-maqallarda (awızekixalıq dóretpelerinen) kirgizseboladı. Sonıń menen birge, eger qaharmanlar arasındabir zattı bólise almay jánjel bolsayamasa ózara aytısp (Tórterinsheqalayashqaldı) jarısatuǵın bolsa, (ekige bóliniw ushında qollansaboladı) hárqıylı jańıltpashlardan paydalansaboladı. Ádette gidey, bunday jumıs úshin shıbasqısha ótkeriledi. Demek, balalar erte kti meńgerip alǵan nankeyin, onıń tiykarǵı syujetin bolǵan dı syujetti janlandırıp, onı bayıtıp korrek tivler kirgizi w jumısına ótedi (tanıstaqmaq, jumbaqlarda tańlapalıpǵana qoymastan, jańalarında izleydi).

Sonıń ushın tárbıyashı bulardı barlıq waqtan ázerdetutıp, erte kústinde jumıs islemesten bira zaldın, balalarǵa birneshetaqmaq, jumbaq hám naqıl-maqallardı yadlawdusınıp, bul alǵan bilimlerin qálegen jańa jaǵdaylarda paydalana alatuǵın etip, olardıń tájiriye belerin bayıtıp barıwtıyis. Bul jerde balalardıń ózlerianı qobraz jarata otırıp, óz betin sheqaharmannıń, minez-qulqınashıp kórsetiwge járdemberetuǵın hám saxnalastırılǵanoyınnıń mazmunınasaykele tuǵın namatańlap alsaboladı. Usıǵan baylanıslı, balalarǵa taǵı birmártetanısshıǵarmanıtıńlawǵayamasajańashıǵarmamen entanıstırıp, onıń ishinenen qolaylısın tańlapalıwǵa múnkinshilik jaratıw kerek.

Joqarıda aytıp ketkenimizdey, saxnalastırılǵanoyınlardı ótkeriw hám tayarlaw jumısı demokratiyalıq tiykar dı úziliwitiyis.

Demek, hár bir jaǵday talqılanıp barıladı (tek mazmundı atqarıw usıllarınǵana emes, alkostyum mirátnamalar, afishalar, interer, dekoraciya bezewler). Al, tárbıyashı bolsasabır lıq penen hár bir balanıń pikirintıńlawıtıyishám balalardı kollegial (jámlesip) juwmaqlarshıǵarıwǵa úyretip barıw kerek.

Bunday etip qoyılǵan jumıstashańaraq, balabaqshahám mekteptiń biriniń isinde wameti w prinsipinińiske asıw ushın qolaylı jaǵdaylar jaratıladı.

Hár bir bala ata-anasınan, úlken ájaǵahám ájapalarınan ótinish etip scenariyalıq syujetin bezeytuǵın qızıltaqmaq, qosıq, jumbaq hám naqıl-maqallardı úyretiwge járdem sorawǵa huqıqlı. Balalarǵa olar menen birge islep kostyum,

dekoraciylardıbezep, ayrıqshamaski,
mirátnamahámtağıbasqazatlardıislewgejárdemberiw.
Bulardıńbáribaladasaxnalastırılğanoyınlarǵaqatnasıw, kórsetiwtileginarttırıp, álbette,
qaraqalpaqtilinde sóylesiw kónlik pelerin qalıplestirip, jetiskenliklerge
órisiw ditámiyinleydi.

Balalardıńatqarıwshılıqsheberliginińartırıwıhám
ózbetinshejetiskenshiliklergeerisiwi «eńjaqsıatqarıwshı» báygisin
ótkeriwgejárdemberedi, bundatóreshiler aǵzaları tektárbiyashılar bolıpǵana qoymastan,
al balalardıń ózleri hám olardıńata-anaları bolıptabıladı.

Saxnalastırılğanoyınlardıshólkemlestiriw balalardıhárqıylıxalıqlardıńmádeniyatın
atartıwǵakeńmúmkınshiliklerberedi. Mısalı, «Jaytoy» oyın-zawıqtamashasın
ótkeriwdehárqıylımillettińwákilleri qonaqqashaqırıladı, hár bir xalıq wákili óz milliy úrp-
ádet, salt-jırların, ózlerinińdekorativlik kórkem
óneriskusstvosın milliy naǵıslar menen bezelgen milliy kiyimlerin kórsetedi,
sonıńmenen birgeolar óz xalqınıńmilliy qosıqlarınaytıp, ayaqoyınların oynaydı.
Bulardıńbárijeke insandıhártáreplemehámgarmonikalıqrawajlanıwıushıntiykarsalıp,
balalardıhárqıylıxalıqlardıńruwxıy baylıqlarınatartıp,
olardabularǵaqızıǵıwshılıqoyatıp, bul xalıqlardıńtiline, mádeniyatınabolǵansıylasıq,
húrmet-izzetsezimlerin tárbiyalaydı.

Bizlerdińúsınıshámsaxnalastırılğanoyınlarımızdıńkórinisleribalalardıńturmısınqı
zıqlıhám mazmunlıiygili isler, talaplarmenentoltırıp,
olardımiynetetiwge úyretip hám bulislegen miynetinińnátıyjesinelázzetlenip,
qorshaǵanortalıqqa, tamashagóylergequwanışbaǵıshlaydı.
Sonıńmenen birge, qaraqalpaqtilindeerkinsóylesipqarım-qatnasjasaydı,
degenúmittemiz.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINIŇ SAXNALASTIRILĜAN OYINLARDI SHÓLKEMLESTI RIWTÁJIRIYBESINEN

Balabaqshalarturmısınabalalarmenen jumısıslawdishólkemlestiriwdińjańatúrlerike
ńnenengizilmekte, balalardıńtil órisin
ósiripbarıwarqalıtarbiyalaw hám oqıtıw máselesin komplekslisheshiw ditámiyinlewshim
etod hám usıllaren jaymaqta. Bul kompleksli úyretiwshisabaqlar, KVN (Ziyrekler,
shaqqanlar kluby), «Ne? Qashan? Qayjerde?», «Ájayıpmaydansha»
lardiesletetuǵınoyınlarbaǵdarlamamateriallarınatıykarlanıp, balalarǵatúsınikli,
jeńiltúrdeberiledi. Buloyınlardıńtiykarǵımaqseti -
balalardıńalǵan bilimlerin jańahárqıylı jaǵdaylardapaydalanıwdıjedellestiriw,
kereklibolǵan maǵlıwmattıtezoylaptabıw, uqıphám kónlik pelerin qalıplestiriw,
balalardıńsóylew qábiletliklerin rawajlandırıwdıjetilistiriw.
Lekin balalarmenen islesiw jumısınıńeń ápiwayıhám qolaylı túri —
saxnalastırılğanoyınlar.
Kóplegentárbiyashılarsaxnalastırılğanoyınlardıuqıplıshólkemlestiriwarqalı bir qansha
mashqalalardısheshipjeńealadı, solardıńbiri,

úyreniwgebiliwgedegenqızıǵıwshılıqtıarttırıw,
sóylew hám oylaw qábiletliklerini jedellestiriw, ekologiyalıq, mádeniyatlılıqtıarttırıw,
milliy dástúrlerimizdi qaytatıklew,
balalardı kerekli bolǵan maǵlıwmatlardı shaqqanizleptabıwǵa, tapqırılıq, eplilik,
oylap tabıwshılıq, izleniwshilik, qıyaletiwuqıpların kórsetiw getartıw,
oqıw barısın qızıqlı etip balalardıń bilimin belgilibirtartıp kesalıw.

Nókisqalalıq №2, 11, 12, 20, 23, 30, 34, 35, 40-hám basqadamektepke shekemgi
bilimlendiriw shólkemleritárbiyalıq máseleler menen bir getıǵız baylanıstasóylew,
qarım-qatnas jasapsóylesiw, balalardıń til órisin
ósiriw máselelerinnátıyjelisheshiw defolklorlıq materiallardı keńnen paydalanıwǵa ayırıqs
hadıqqatawdarmaqta. Mısalı, Nókisqalalıq №12-mektepke shekemgi bilimlendiriw
shólkemindegi «Xoshkeldiń qonaǵım» (tárbiyashı Raxmetova R. M.), №40-
balabaqshasındaǵı «Asqaratanıń jaytoyı» (tárbiyashı Abdireymova 3),
kewilkóteriwkesheleribalalarda úlken qızıǵıwshılıq payda etti.

Bul kewilkóteriwkesheleriniń bári jasıl úlkenlerdiń qaraqalpaqxalqını qurp-ádet,
dástúrleri haqqındaǵı gúrrinleritiykarında dúzildi.

Bul balalarǵa saxnalastırılǵan oyınlarda
ózinıń bilimin hám tájiriyesin paydalanıwushınaynala-
átiraptaǵı turmısshınlıǵın baqlay biliwgedegen háweslilik, jaqın-juwıq, tuwǵan-
tuwısqanlarınasorawlarberip hár bir zattı úyreniw mıtájilǵıntuwǵızadı. Sonıay-
tıp ketiw kerek, balalar jańa maǵlıwmatlar jıynawda ayırıqs haje dellilik kórsetip, bolıp
ótkensaltanatta, kewilkóteriwkeshelerinde alǵan maǵlıwmatların,
bilimin jüzegeshıǵarıwǵatırıp, adamlardıń
ózaraháreketleri haqqında úsiniginkópshilikke jetkere otırıp,
qaraqalpaqxalqınıń múnásibet qádelerinemuwapıq jámiiyette
ózintutıwıqlılıqların kórsetti.

Solay etip, saxnalastırılǵan oyınlarǵa qatnasıwushın balalar ózleriniń bilim
órisin keńeytip barıwtıyıs.

Sonıń menen birge, saxnalastırılǵan oyınlardı shólkemlestiriw barısında balalar qaraqalpaq
xalqınıń turmısınanıq, dál kórinisinsúwretlep kórsetiw getırısaotırıp,
úlken qızıǵıwshılıq penen jumıs isledi.

Nókisqalasındaǵı №2, 20, 23, 30, 34, 35-
MSHBSH rıqaraqalpaqxalıq oyın hám erte klerinsaxnalastırıwǵa ayırıqs hake wil bóldi.

Olardıń birewleri (№2, 30, 35-
b/b) erte klerdiń hám tolıqsıyjetinsáwlelendiriw getırıstı, alekinshibirewleri (№2,
20-b/b) birneshe erte ktińsyjetin úylestiripsaxnalastırdı, úshinshibirewleri (№2, 23, 34-
b/b) erte ktiń, syjetinde joq bolǵan qosımsha materialdı (qosıq, taqmaq, naqıl-maqal,
jumbaq, oyın) keńnen paydalanıp, erte ktińsyjetin etolıqtırılarkirgiziwdimaqultaptı.
Bulardıń bári balalardıń oy-órisin bayıtıp,

saxnalıqat qarıwxızmetine bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Kóplegen balalar
ózleriniń jeke atqarıwıqların ayırıqs hake wil kórsetiw getırıstı. Mısalı, №2

balabaqshasınan Dáwr andegen isimlibala
«Ashqasqır» erte ginde gıbarlıq personajlardıń rolın bir ózibir waqıtta atqardı, al
№35 balabaqshasındaǵı Alyosh isimlibala quwırshaq teatri járdeminde

«QorazhámShaǵal» («Hiylekerqoraz»)ertegindegipersonajlardıńrollerinbir óziatqardı. Olardawısınıntembrin ózgerteotırıp,ertekpersonajlarınń ózinetán ózgesheliklerinanıqsáwlelendiripkórseteotırıp, olardıńdál ózibolıpsóyledi.

Saxnalastırılǵanoyınlardıń ózgesheligisonda, balalar ózlerinerkinsezip, belseneháreketetedi, bulolardıńtil órisiniń ósiwineunamlıtásirjasap, yoshlandırıpjiberedi. Lekin, tilekkeqarsı, ayırımorınlardabalabaqshalardahákimshiliketiphúkimsúriwusılındaqáliplesipqalǵanba sshılıqetiwshilerdejoqemes. Buloyın-zawıqtamashalardıshólkemlestiriwhám ótkeriwbarısında, bilimlendiriwdistandartlastırıwmashqalasınsheshiwgeaytarlıqtaykeritásirintiygizipatır. Bizlerdińpikirimizshe, bunıńtiykarǵısebepleritómendegilerdenibarat:

-ayırımorınlarda ádettegidey, saxnalastırıwushın ádebiyshıǵarmalarbalalardıńbilimdárejesin, qızıǵıwshılıǵınesapqaalmayhámolarmenenkelispeytaqlapalınadı. Balalardıertekpenen, tanıstırıwjumısın ótkeriwdealdınalatayarlıqjumıslarınalıpbarmastan,ertektisaxnalastırıwǵakirisipketeber edi;

-aldın-alatayarlıqjumıs ótkermesten,ertek-tińmazmunındaǵıtekstqatarlarınmájbúrlepyadlatıwdıbaslaydı. Juwmaqshıǵarıwdı, ádettegidey, tárbiyashı ózmoynınaalıpbalalarmenenheshzattıtalqılappikiralıspastan, demokratizaciyalawprincipinbuzıp, balalardı ózpikirinaytıwmúminshiliginenayırıp, olardıńbirgeliktekeńesipmáseleni, tapsırmanımaqullapbirgesheshiwiitibarǵaalınbaydı. Albul,özgezeginde, balalardıńerkinháreketetiwinshekleydi, til órisiniń ósiwbarısınirkedi.

Bulbaǵdardaǵıaytarlıqtaykemshiliklerdińbiri, balalardıń ózlerinerolditaqlapalıwǵamúminshilikbermey, rollerdińbalalararasındatikkeleytárbiyashınıńsiltewimenenbólistiriliwibolıpesaplanadı. Bulbalalardıńkewlin, intatileginqaytarıp, olardatúniliwshilikkeypinpaydaetedi, qızıǵıwshılıqintasınpásineqaytaradı, talaplarınqanaatlandırmaydı. Nátiyjede,berilgenroldibirǵanabalayadlapalıp, onıńdubleri, (ornınalmaştırıwshı) bolmayqaladı. Al,bulspektakldińbolmayqalıwınadaalıpkeliwimúmin.

Tárbiyashılardıńjumısbarısındajiberetuǵıneńkópqáte-kemshiliklerisonda, olarpersonajdıńsózlerinbalalargámexanikalıq, túrdeyadlatadı, mazmunıústindealdın-alajumısalıpbarmaydı. Háreketler, jestler, mimikalarbalalargátárbiyashınıń ózineeliklewtiykarındaúyretiledi. Usnıń, menenbirgebalalar ózlerinińsaxnalastırılǵanoyınlarǵanesebeptenqatnasıphámogánqandaymánili, tiyimlisalmaqsalatıuǵınıtúsınbeydi. Bundaytártipteqoyılǵanjumıstabalalarbirzattı (sózdi) qaldırıpqoyıwdanqorqıp, tekstqatarlarınsózbe-sózjetkeripberiwgetırısadı. Solayetip, balalardıńbardıqqatıtezirekteksttiaytıwmenensheklenedi, olartamashagóylergeertektińmazmunınjetkeriw, anıqobrazjaratıwhaqqında, tásirlihámkórkemetipsóylewusıllarıhaqqındaeshoylanbaydıhámbulardıbilmeydide.

Bundayjumıstıń, nátiyjesi, mısalı, tekǵanasanawlıbalalargarollerdiberipyadlatıw, olardamenmensiniwshilik,tákabbirlıq, basqalardan

ózinjoqarıtutıwsezimisıyaqlıunamsız, keriqásiyetlerpaydaetedi.
Al,haqıyqatındaolarǵaqaaraǵandaqábiletlirekbasqabalalardıńdıqqatqasazawarbolmay,
spektaklgeqatnaspayqalıwımúmkın, albuljaǵdayolarda
ózlerinińdóretiwshilikpotencialın,
qábiletلیلiginkórsetiwymasatekseriwımúmkınshiliginenayıradı.

Bundayoqıtıwdadifferensiallanǵanusıldıjürgiziwprincipinińbuzılǵanısezilipturadı.

Tárbiyashılardıńkemshiligitasıonda, olarbalalargakostyum, maska,
atributlardıtayıntúrindeberedi,
bulardıńobrazjaratıwdatatutadıńrolinhámáhmiyetintúsindirmeydi.
Bulardıńbáribalalardıńoylawına, qıyalsúrip, pikirjürgiziwine,
kózaldınakeltiriwineshekqoyıp, sonıńmenenbirge
ózdóretiwshiliginenenislewgemúmkınshiliklerjaratılmaydı.

Ádettegeidey,tárbiyashılardıńkópshilikbólegibalalardıńturmıstáshwishlerinbaqlaǵ
anınanalǵántájiriyesine, teleekranarqalıkórgenesittiriwlerine, multfilmlerden, hám
ádebiyshıǵarmalardanbasqadamaǵlıwmatdereklerinenalǵántúsinigine, yaǵnıybalanıń
ózińtájiriyesinesúwenipjumısalıpbarmay,
altayınúgilergesúwenipjumısalıpbarǵandımaqulkóredi.

Tárbiyashılardıń ózjumısındaǵıitibarsızlıǵısonda,
olarbalalardıjoldaslarınıńatqarǵanháreketlerinebahaberiwgetartpaydı.
Olarǵajoldasınıńyamasa ózińháreketlerinebahaberip, yakibolmasa ózińpikirin,
qatnasınaytıwǵajaǵdaytuwǵızbaydı. Bunitárbiyashınıń
óziisleydihámgeydebahaberiwdekemshilikjiberip, balalardıdurıslapbahalamaydı.
Al,bulbalalardanarazıshılıqhámtúńiliwpaydaetedi.

Gezektegisaxnalastırılǵanoyınlardıtarlawdaushırasatuǵınqıyınshılıqlarsonnani
barat, buljumıstaaldıńǵıspektakldi ótkeriwbarısındaalǵanların
(maǵlıwmathámbilimlerin)esapqaalmaydúziwden, demekizbe-
izliktińbolmawınıńsaldarınan. Nátiyjede,tárbiyashınıńdıqqatınansırtaqalǵan,
aytarlıqtayitibarberilmegenqáte-kemshiliklerqaytadantákirarlanadı.

Bundayjumısbaslawıshbasqıshtaǵıstandarttalaplarınajuwapbermeydi,
sebebi pedagogikalıqprocesstibasqarıwhákimshilbuyırıqstilindealıpbarıladı,
saxnalastırılǵanoyınınıńtemasıntárbiyashınıń ózibalalarmenenoylaspaytańlapalıp,
ózijumıstıńnátıyjesinejuwmaqshıǵaradı,
balalargaqıyalınıńhámántúsiniginińbayırıushınaldınalajumıslardıshólkemlestirip
ótkermey saxnalastırılǵanoyınlardıńtekstinmájburlepúyretedi,
balalardıńartistlikuqıbınqáliplestiriwdekórkemlilik,
tásirlilikusıllarınıńrolinbahalamaydı,
spektakldıtarlawdabezewshilikháreketlerinebalalardıtartpaydı,
hárbirroldibalalarmenenbirgetalılapatqarıwshıtańlawǵahámbarlıqbalalargaoyınǵaqat
nasıwǵaerkberilmeydi.

Mine,usılardıńbárińsaldarınanbalalardıńdóretiwshilikqábiletلیلiginiń
ósiwbarısınatosqınlıqjasaydı.

Bundayetipqoyılǵanjumıstahárbirbalanıńhaqıyqıybilimdárejesin,
uqıphámkónlikpelerin ámeldeashıpkórsetip,
olardıńbilimalıwbarısındaǵıjibergenkemshiliklerinsaplastırıphámolarǵa ózbetiishe

ózustinde jumısislepoları (kemshiliklerdi)
tolıqtırıwǵa jaǵday tuwǵızıp mımkinshilik bergen jaǵdaydaǵanahár bir pedagogke insa-
dı, keleshek áwladımızdı tárbiyalawda, olarǵa tálim-
tárbiya berip, diydilegen maqsetine jetiwi mımkin. Tapusı larsaxnalastırılǵan oyınlar dı
ótkeriw hám tayarlaw metodikasınislepshıǵıwdı talap etedi.

SAXNALASTIRILǵAN OYINLARDAN KÓRINISLER ERTEKLERDÚNYASÍNASAYAXAT

Maqseti: Balalardıń erte kler haqqında ǵıtúsini ğin keńeytip, bekkemlew;
hárqıylı dizbeklerdi, taqmaq, qosıq, jumba qhámnaqıl-
maqallardı paydalanıw arqalı balalardıń, sózlik qorın bayıtıw;
hártúrli obrazlardı jaratıp kórkem, anı qhám bira obrazǵa daltúsipsulıw
etipsóylew kónlik pelerin qalıplestiriw;
qaraqalpaqawızekidóretpelerinesúyis penshilik koyatıw;
haywanatlarǵa hám quslarǵa ǵamxorlıq qatnas jasawǵa tárbiyalaw;
qaraqalpaq hám basqadatuwısqan xalıqlardıń mádeniyatınahám tariyxına qızıǵıwshılıq qoy-
atıp, izzet-húrmet etiw getarbiyalaw.

Qatnasıwshılar: Baslawshı, erte kshıǵarrı, qasqır, qus, bala, adam, qaraqalpaq,
ózbek, túrkmen, qazaq hám rus milliykiyimlerinki ygen qızlar, birtopar balalar hám qızlar.

Oyın nıqbarısı:

Tárbiyashı balalarmen en bir ǵeseyilde júrgen bolıp, erte kler dúnyasınakiripkeledi.
Zaldaqatarahártúrli haywanlar hám quslar (*úlsen, kishietiptawardanhám basqa
damayda-shúydeusaq-túsek zatlar dantıgilgen*) tur.

Baslawshı: — Balalar! Mine bizler búgin erte kler dúnyasındamız-
eger kimde kim mınaturǵan haywan hám quslardı qaysı erte ktiń qaharmanları ekenliginayts
a, sol bala erte kler dúnyasınakirealadı.

(*Balalar shoq-
shoq bolıp turǵan haywanatlarıń qasınakelip, qaysı erte ktiń qaharmanları ekenliginayta-
dı*).

— Mınaw

«Sumeshekhámańqawtúwe» erte ğinde ǵisumeshekhámańqawtúwe.

— Al, mınaw «Ashqasqır» erte ğiniń qaharmanları; ashqasqır, eshki,
qoy hám at.

— Anaw

«Túlki hám bódene» erte ğiniń qaharmanları bolǵan hiylekertulki menen bódene.

Baslawshı: — Judá jaqsı, durısayttıńlar.
Bunnan basqataǵı qanday erte klerdi bilesizler?

Balalar: — «Zumra hám Qımbat», «Túlki, tasbaqahám taskene»,
«Toǵıztonqıldaq hám birshiń kildek», «Tabılmas doslıq», «Úshayıw», «Jayın»,
«Túlki hám shaǵal» hám t. b.

Baslawshı: — Judá bárekella,
kóp erte kler bile diekensizler, endi erte kler dúnyasınakirse k boladı. Qáne júriń, balalar.

Baslawshı: *(juripbaratırıp)*—ertekler áyyemzamanlardapaydabolğan, olarawızdan-awızğaaytılpbizlergejetipkelgen. Erteklerdikóbinese balalarğaúyqıdanaldınaytqan, albalalarbolsaerteklerdıtúslerindekórgen. Mensizlergedımquwanışlıman, sebebisizlerkóperteklerbilediekensizler. Balalar, qánebirjayğasıpkórpeshelergeotırıpalıńlar, birertekleraytıspsherimizditarqatayıq. Kimertekaytadı?

Asqar: — Mendebirertekbarsizlergeaytıpbereyinbe?

Balalar: — Awa, ayt.

(Asqar «Ashqasqır»erteginenúzindiyayıpberedi).

Baslawshı: — Dımqızıqertekeken, jánekimertekaytıpberedi?

Niyetulla: — Menrusxalıqertegi «Bawırsaq»erteginaytıpberemen. *(Balalarhárqıylıxalıqlardıńerteklerinenúzindileraytıpberedi).*

Baslawshı: — Balalar, sizlerbayqadıńlarmabizlerdiń, aramızdaertekshiataotır, ol ápiwayıǵarriemes, alsıyqırlı. Onıhaytıpbergenerteklerintekesitipǵanaqoymaysań, alkóreseńde. Olsondaykóppızıqlıerteklerbiledi. Balalar, qánebárimizatadanertekyamasaqızıqwaqıyaaytıpberiwinsorayıq.

Balalar: — Ata, bizlergebirertekyamasaqızıqlıwaqıyaaytıpberin.

Ertekshiata:—Júdá jaqsı, sizlerdekóperteklerbilediekensizlerkúnimenentıńlapotırman, bayqawımshasizlerertekjaqsıkóretuǵınqusaysızmensizlergebirqızıqertekaytıpberemen. Al,sizlerbolsańızertektitıńlaptamashaqlıń!.

Burıńǵı ótkenzamandabirǵarribolıptı, onıńbirbalasıbolǵaneken. Balaseyilgeshiqqandısondayjaqsıkóredieken. *(Ǵarribirkórinipketedi, sońbalasıtereklerdińarasınanBerdaqtıń «Balam» qosıǵınaytıpshıǵıpjolǵarawanaboladı).* Birkúnibalajolǵatayarlanıp shıǵadı, oltoǵaydabirterektińshaqasındaotırǵankókqustıkóredi.

Balaqustıńqasınakelipqarasa,qusushpaydı, olqustıqolınaaladı, qarasaqustıńqanatıhámqúyrıǵıjoq. Balaqustıuslapturıp, «bulqustıaǵamaaparıpkorseteyin», depoylapqustıúyinealıpketedi. Olúyinekelip:— Aǵa, aǵamınqusqaqarabiysharanıńqanat, quyrıǵıjoq, jaradarbolǵanqusaydı, deydi. Atası: «— Hawbalambulqattıjaradarbolǵaneken, bunı 10— 15 kúnjaqsılapbaq. Sońonıńqálegenjerineushırıpjiber», deydi.

Nargiza: — Balalar, bizlerdequslardıjaqsıkóremizǵo. Qáneataǵaazmazdemberipquslarhaqqındaqosıqaytayıq.

Balalar: — Meyli. *(Hámmexormenenqosıqaytadı, namashertilipturadı, alertekqaharmanıbalaqustısıypalapdánberipotıradı.*

«Quslarbizińdostımız»

Suwıqketipkúnjılıp,
Keldiquslarawılǵa,
Járdemberdikbizlerde,
Olarǵauyasalıwǵa.
Bizlersoqqanuyaǵa,
Qonaqladıkepterler,
Úyimizdińústinde

Geydeushıppálpeller
Quslardıbizkútemiz,
Quwanışlıyoshlaymız,
Sebebiolarbizlerdiń,
Eńbirjaqındostımız.

Salamat: —Menqustuwralıtaqmaqaytıpbersemqalayqaraysız?

Balalar: — Aytaǵoy.

Salamat: Uyasotımquslarǵa
Ketpesintum-tuslarǵa,
Oǵanzıyanbermeymen,
Palapanǵatiymeymen.
Quslarkelsetaǵıda,
Menińjasılbaǵıma,
Uyasóıpberemen,
Menquslardısúyemen.

Intizar, Dilfuza: —Bizlerdetaqmaqaytqımızkeliptur.

Qusjamanıbolmaydı,
Tiyekórmeńbalalar,
Qusbenenelkórikli,
Toǵayhám dedalalar.
Qussayraǵanjerlerde
Ómirshadlıseziler,
Quskóp bolsakóllerde,
Kóldejanlıseziler.
Adam bardaqusbolar,
Qusadamǵadosbolar,
Qusqatiygenbalalar,
Miyrimsizjamanpásbolar.

(*Ertekshi Garrisaqalın sıypalapertegindawametedi*).

Ertekshiata: Bir-kúni balaqustı emlep bolǵannan son,
olqustı ushırıpatırıp oǵan bılaydeydi: — Dostım sen enditáwir boldıń
ózińniń qálegen jaǵına ushıp keteber.

Qusqanatların qasıp balaǵa (*bul jerde endi qustıń kostyumın kiygen balaboladı*) qaraptırıp,
raxmetsaǵandostım, basına qıyınshılıqtússe meni izleptawıp, menikókqusdepataydı,
dep ushıp ketedi.

Aradankóp waqıtlar ótedi. Balanıń áke-sheshesi qaytısboladı.
Baladımkámbaǵal bolıp qaladı, hátte kiyewgen andat appayqalǵan kúnlerideboladı.
Birkúni onıny adınabayaǵıkókqus dostıtúsedı. Bala árioylanadı, berioylanadı
«neqıl samekenay, kókqus dostımdı izleptawsam baeken-ay», dep kópoylanadı.
Sóytip birkúni olǵatayarlanıp rawanaboladı.

(*Balajolǵatúsipketedi*). Balaqustı izlep birneshe ellerdeboladı.

Birkúni balanıńaldınan appaqkiyimkiygen birkisishıǵadı. Kisibalaǵa «Assalawma-
áleykum, balam. Sen neqılıp júrgen balasań?», deptsoraydı. Bala:—

Meniń kókqus degendostımbaredisonızlepjúrmen. Sizonı bilmeysizbe?
Onıń awılınajaqınlapqalğanımjoqpa? Adam (kisi):
— Awa, bul jergejaqın. Senneushinkiyatırsań, onnan birzatsorayjaqsaqba?
Bala:— Awa, dostımnanjárdem sorapkiyatırman. Adam: —
Ondasenonnanheshzatsorama, onıń birúlkensandığı barsonısora,
solúlkensandıqtınıshindek ishkenesandıq barsonıdasora. Alegersonıalsań bayda,
baxıtlıdabolasań. Lekinmenińaytqanımdıaytakórme. Bala: — Yaqshı, raxmetsizge,
menondadostımdızlepketemen. (Adamketipqaladıbalajúrisindawameteberedi.
Balanıńaldınanekiqızqazaqshaoyınoynapshıǵadı). Balaoyınoynapatırǵanqızlarǵaqarap
:— Háy, qızlar, toqtapturıńlar. Sizlermeniń «kókqus» degendostımdıkórmedińlerme?
Qızlar: — Kórdik.
Bizlersaǵanbirjumbaqa jasıramızsonıńjuwabındurıstapsańsondaaytamız. Bala: —
Meyliaytın. Qızlar: «Aqsandıǵımashıldı. Ishinengúmisshashıldı». Bala: Bulma,
aydepayemes, quyashshıǵar. Qızlar: — Durıs. Endi «kókqus»
dostıńdıqayaqtaizlew kereginaytamız. Senonıquyashtansorawıńkerék.
(Balajolǵatúsedaldınan ózbekshenamaǵatúsipayaqoyınoynapatırǵanqızlarshıǵadı.
Balaolardandasoraydı. Olardabalagajumbaqa jasıradı). «Jaskúndeoraqtay,
Ortajastashórektey». Bala: (Bulneeken-ay, depuzaqoylanadı.
Negeǵanamenwaqtındajumbaqlardıyadlapjúrmedim. Samalmaeken, yaqhenanshıǵar,
yagawoldakelispeydi). Hetaptımayshıǵar. Qızlar: — Awatuwrıtaptıq.
Huwanaoynapotırǵanbalalardansora. (Qızlartürkmen sheayaqoyınoynapatır,
qaptaldabalalar «Áwelemen-dúwelemen» oyınınoynapotır. Balabastabalalardanso-
raydı, olarqızlarǵasilteydi. Qızlaroyınnoynapbolǵansońbalaqızlardıńqasınakeledi).

Bala: — Qızlar, sálem, qalaysızlar? Sizlermeniń «kókqus»
degendostımdıkórmedińlerme? Qızlar: — Yaq, bizlerkórmedik. (ba-
laqaytadanjolǵatúsipketedi, aldınanrusshaayaqoyınnoynapatırǵanqızlarshıǵadı.
Balakestetoqıpatırǵanqızlardıńqasınakelipkestesinkóriptúrǵandaqızlaroyınnoynapbo-
ladı. Balaqızlardıńqasınakelip, qızlardanqustıkórgen-kórmegenliginsoraydı).
Qızlar—Minevideli, depjuwapberipketipqaladı. (Balaástejolǵatúsipketedi,
aldınanqaraqalpaqshaayaqoyınoynapqızlarshıǵadı. Bala «bektash»
oynapotırǵanqızlardıńqasınakelip «bektash» oynaydı.
Qızlaroyınnoynapbolǵansońbalaolardıńqasınabaradı. Bala: Qızlar, qızlarmeniń
«kókqus» degendostımdıkórmedińlerme? Qızlar: — Kórdikseniń «kókqus»
dostınanaturǵantereklerdińarasındajúredi, soljaqtıbarıpkóreǵoyıń. Bala: —
Raxmetqızlar, deptereklikbetkeqarayketedi.

Ertekshiata: — Solayetip, balakókqus dostınQaraqalpaqjerinentabadı.
Kókqusbalanıawqatlandırıpqonaqetipkútip, kiyindiredi,
sóytipbirhápteqonaqetipbaǵadı. Baladostına:— Raxmetdostım, qonaqetipkútkenińe,
ruxsatetseńmenendiawılımaqaytsam. Qus:—
Senqurıkelmegenshıǵarsańnetileǵıńbarayt, deydi. Sondabala:
maǵanheshnársekerekemes,
tekúlkensandıǵıńnıshindegikishkenekóksandıǵıńdıberseńbolǵanı, deydi. Qus:—
Onıqaydanbildiń? Yabirewsaǵanayttıma? Bala: — Maǵanheshkimaytqanjoq,
ózimbildim. Qus: — Sendeydostanheshzattaayamayman, meylisandıqseniki.

Lekinsandıqtıhárgizjoldaashıwshıbolma, onıtekúyińebarıpash! Bala: —
Yaqshıraxmet, xoshsawbol, depxoshlasıpúyineqaytadı. Balasandıqtıqolınaalıp áste
ólpeńdawıspenen «Túlkishek» tiaytıpketipbaratırıpbirazjürgennensoń ózine ózi: —
Háy, mınasandıqtanebareken-ay, negeolmağanjoldaashpadedieken-
aybirashıpkóreyinshiishindenebareken, deydi.

Balasandıqtıashabergeniişinenekikepterushıpketedi.
Bulkepterlerdiqayaqtandabırqasqırpaydabolıpuslapaladı.
Balaqasqırdıńqasınajuwırıpkelip. — Qasqırháy,
qasqırbulkepterlergetiymemenińdostımnıńbergensawǵasıedi. Onnandamenijeyǵoy.
Qasqırbalaǵaqarapturıp, meyli, kepterlerdijiberemen.
Ózińdibolsabırjıldankeyinjeymenwádeńdetur, depkepterdiushırıpjiberedi.
Balasandıqtıalıpúyinekeledi,
úyinekelipsandıqtıashıpqarasabaǵanaǵiekikepterushıpsıǵıpdıywalǵaqonadı.
Balasolkúnnenbaslapbayıpketedi.

Balajaqsıurmıstabırjıljasaydı. Jıldemdeızımrap ótipketedi.
Wádeleskenqasqırdaamanatınalıwushıńkiyatırǵandatarsetkendawısjanırıpesitiledi.
Solwaqıttabalanijewgekiyatırǵanqasqırqulaydı. Balakózinashıpqarasaqasında
«Kókqus» dostıtırǵanıńkóredi. Sondabalaquwanıpketip,— Haw,
dostımsenqaydankeldiń? mendımqorqıpkettimǵoy, deydi. Kókqus:-
Menseniqorqıtqanıńjoq, saǵanjárdemgekeldim, -deydi. Sońolbalanıqushaqlap,
júrdostım, -depbalanıertıpketedi. Balanıjewgelgenqasqırbolsajerde ólipjatadı.

Baslawshı: — Balalarminekeykórdińlerme, balamenenqustıńqandayjaqsı,
tatıwdosbolǵanların. Quslardıńadamlarǵaqandaydosekenliginkórdińlerme?
Kelińbalalar, bizlerdebir-birimizbenen,
quslarmenensondayjaqsıdosbolıpdoslıqhaqqındabırqosıqaytayıq.

«Bizińdoslıq»

DoslıqtıńWatanı, Watan-anamız,

Sonıńushın, tasarjúrekxanamız,

Biri-aǵa,biri-inibawırman,

Paldantatıwshańaraqtanbolamız.

Bekkemdoslıqornatqanxalqımbardanamız,

Oǵadakópmiyirmaninimenenaramız.

Baslawshı: — Júdá bárekella, balalar. Balalarsizlerbilesizlermedoslıq,
adamgershilikhaqqındamınadaynaqıl-maqallarbar.

Kesewińuzınbolsa

Qolıńkúymeydi.

Kókireginhaqbolsa,

Adamtiymeydi.

Jaqsısóylegenasjer,

Jamansóylegentasjer.

Haqjoldıtaptaayrılma,

Hadallıqqalarmáńgige.

Ómirqızıǵı—sıylasıq.

XOSHKELDİN QONAĞIM

Maqseti: Balalardıń dóretiwshilik qábiletli iligin rawajlandırıw; qaraqalpaqxalqınıń milliy úrp-ádetine, dástúr, saltır, hámawızekidóret pelerines úyispenshilikoyatır; oýınlararqalı balalardıń til órisip ósirip, sózlik qorın bayıtır.

Wazıypası: Balalardıń ózara qarım-qatnas jasaw, erkins óylesiw, pikir alısw qábiletli iligin rawajlandırıw, háreketlerarqalı óylesip xalqımızdın úrp-ádetlerin, salt-jırların sáwlelendiriw; balalardıń sanasına qaraqalpaqxalqınıń mádeniyatın hám tariyxını sińdiriw; balalarda estetikalıq sezim, etikalıq qarım-qatnash hám ádep-ikramlılıq qásiyetlerin oyatır; miynetetiw kónlik pelerin etárbıyalaw.

Atributlar: milliy kiyimler; kóylek, ıshıtan, shógirme, mási-gewish, jeńsiz, oramalı hám qızlardın, kempirdin milliy kóylekleri, taqıya, milliy tağınshaqlar. Úyxojalıq buyımları: quraq dasturxan, quraq kórpeshe, kópshik, sháy nek-kese, lágen, quman, qorjın, shay hám qantqaltat.b.

Qatnasıushılar: Garı, kempir, qonaqbala, Berdaq, 4 — 5 qız, 2 — 3 bala, baslawshı.

Álbette bul saxnalastırılğan oyındı shólkemlestirmesten burınaldın-alatay arlıq jumıs ótkerildi, solardıń birisóz konstrukciyalarındurısdúziw, turmıstáshwıshlerin baqlaw hám qızlar ózwazıypalarınat qarıp quraq kórpeshe, kópshik, dasturxanlartıkti, al balalar kese-sháy nekler jasadı.

Oyın nıbarısı:

Baslawshı: Keshki waqıt. Kempir bólmede qızlarım enen bir zatlardı islep otırıp tı. Olarmayda-shúyde úy jumısların islep atır. Kempir kórpeshesirıp atır (*kózinde kóz áynek*), qızlardın birewleri quraqtıgıp atır, alekin shileri úy-ıshın jıynastırıp sirip jır. (*«Qızlar úyge kir» qosıgınıń naması esitilip turadı*).

Garı otın nankeledi. Onıń qasında qonaqbala bar, ekewi birge ishkerilepkiredi.

Garı: — Kempir, kempir, úydemisen? Sağantandırotınalıpkeldim, aleshegim dibolsa qorağabayladım, otındıtúsirdim. Bilesenbe, úygesıylıqonaqkiyatır.

Kempir: — házir, garı, házir, óybey garlıqtıń belgisime, ornım nantura almayatırman, bismilla, allaqudayım-ay. Garı, hawgarı amankeldinbe, sharshapqalmadıńba? Ishke kiregoygarı. (*Kempir garısınıń qasındağı balağauzaqtıgılıpturdı*).

Kempir: Hawgarımınawkim qasındağı? Tanıńqıramayturman, sońğı waqıtlar kózimde kóriń kiremeytuğın bolıp baratır.

Garı: Bul Garğabaydayımızdın, balası Berdaq, biziń úyge qıdırıpkiyatıreken, joldaushıratıp birgeertipkiyatırman. Oqıwdandem alısqashıqqaneken, bizler dikóripketeyin, sóytip amanlıgımızdı bilip sálembepketeyin, dep qıdırıpkiyatıreken.

Berdag: — Assalawma-áleykumapa, amanotırsızba, densawlıgınız jaqsıma, tándarmısız, úy-ıshllerińiz amanba?

Kempir: — Saw, sawbalam, berekettap, raxmet. Ózinamanjúrsenbe, denińsawma, oqıwlarıńqalayjaqsıma, úy-ishlerińamanba, kempirgarrılarıńtándarma? (*Solwaqıttaishtenqızlarshıǵıp, qonaqtıńqolınanalıpsálemlesedi*).

Berdaq:— Sálemqarındaslarım, qalaysızlar, salamatjúrsizlerme, jaqsımısızlar?

Qızlar: — SálemBerdaq ájaǵa, (*birbirineqarasıptómenqarap ástekúlısedi*) ózińizqalaysız, qıdırıpkeldińizbe? Táwirsizǵobizlerjaqqadaqıdırıpkelseńiz.

Kempir: — Ǵarriishkerilepqonaqbalanıshkekirgiz. Birazsharshaǵandashıǵarsızlar, Berdaqjantórgeshıq.

Ǵarri: (*Dasturxannıńshetinejayǵasıpotırıpalıppátiyaetedi*).

Kópbersin, bereketbersin,

Jortqandajolıńbolsın,

Qıdıratajoldasınbolsın,

Úydegi, dúzdegiamanbolsın,

Kirgennińbereketinbersin,

Shıqqdannıń, esesinbersin.

Áwmiyin!

Kempir:—Awabalam, qıdırıpkelgenińjúdá jaqsıbolıptı «qonaqkelseesikten, ırısikirertesikten» degen. Hawusılayetipaǵayın-tuwǵanlarǵaqıdırıpkeliptır.

Kempir:—Hawqızlarım, sizlerneǵipotırsızlartezdasturxanlardıjayıstırıp, otjaǵıpshaykaynatıń, awqattıatlandırıpjiberiń, qoljuwıwǵasuw ákeliń. Bulneotırıssızlerdikiqonaqtıńawzınaúnilip.

(*Kempirbelinebaylańǵanbelbewinińarasınanqızlarınashayhámqantqaltanıshıǵarıpberedi*. *Dasturxanjayılpshay* *ákelineđi*,

sońshayishipotırıpǵarrınandıbólipatırıpX.Saparovtıń *«Nan»*
qosıǵınyadtanaytıpberedi).

Ǵarri: — Assalawma-áleykumnan!

Endireseńdenemejan,

Menbilemensizarqalı,

Tamırımdashapqılarqan.

Ǵarri: — Pay, payusıXalmurattıńqosıqlarızorda, solayemespeBerdaqjan.

Kempir:—Ǵarribúgintoǵaydanekórdiń, nelerdiushıratıń, bizlergekórgenlerindiaytıpberseńo.

Ǵarri: — Oy-boykempir, menbir ájayıpnársekoordım, endibirqıyamet. Otınshawıpatırsamshóptińarasınanbirnáhánqırǵawıltaptúbimnenushıpketti, ózidejániwarbirsemizeken, qanatlarınaytpaysanbajıp- jıltıruzingana. Átteń, mıltıǵımbolǵandamaediatıp ákeletuǵınedim.

Kempir: — Hawǵarriendigibarǵanıńdamıltıǵıńdıumıtagóorme, birzatatıpalıpkelipjúresenbe. (*Shayishilipbolǵannankeyinkempirqızlarınaqaraydı*).

Kempir: — Qızlarım, bermanǵanakeliń. MinaBerdaqtızeriktirmeyawqatpiskenshenaqıl-maqal, qosıqaytısqı, jumbaqjasırıpkewilkóteripjazılıspoyppapkúlipotırın.

Aypara

Apamenondasırtqabarıpdoslarımdıshaqırıpkeleyinbirgejazılıspoynaymız.

Kempir: — Baraǵoyqaraǵım, aynalıpketsinsenıapası.

Gúlbazar: — Mensizlergebirjumbaqlasıraman, sizlerjuwabıntabın.

Ózibirzatdomalaq.

Tepseńketerdomalap.

Teberin ózińtepsende.

Uslaysańzorǵaquwalap.

Qızlar: — Top.

Gúlbazar: Durıs.

Berdaq: — Mendebirjumbaqlasırayın.

Bazardantabılmaydı,

Tárezigetartılmaydı,

Ózipaldandatatlı,

Biraqonıjepbolmaydı. Olne?

(Qızlarbirazoylanıpqaldı,

olarbir-

birimenenhárzattıbirayıtpoylasıp,eńsońındabirsheshimgekeledi).

Qızlar: — Úyqıemespe?

Berdaq: — Negeekileniptursızlar, durıs

Sáliyma: — Qızlartekjumbaqaıtısabergenshe,naqıl-maqaldaayıtısayıq.

Adamadamǵamiyman,

Jangewdegemiyman.

Arıwxan: Qoljúyrigiasqa,

Tiljúyrigibasqa,

Berdaq— Yasha, qızlar.

Tapqanadamquwansa,

Tanıǵanadamaladı.

Berdaq: —endimensizlergebirjańıltpashayıtpbereyin.

Shúyik-shúyikshójeler:

«Qánebizgegóje» der,

Gójenishójeishedi,

Shójelergójeishedi. (S. Abbazov)

(Úygebalalar,

qızlarkiripkeledi,

olarsálemlesip,hal-

awhalsorasıpbolıpekiqatarǵa(komandaǵa) bólisip «Hákkeqayda?» oyınınbaslaydı.

Buloyındıoynapbolǵannankeyindóńgelenipjayǵasıpotırıp «Áwelemen-dúwelemen»

oynaydı, oyinnanshıqqanlarayaqoyın, taqmaq, jumbaqaıtıpberedi.

Oyındısolwaqıttaqonaqbalabuzıpornınantúrgeledi). Berdaq:— Balalar,

qızlarmensizlergebarmaqırtuwralıbırqızıqayıtpbereyinbe?

(Olbarmaqlarınjayıpsanaybaslaydı).

Basbarmaq, balanúyrek,

Ortanterek, shúldirshúmek,

Kishkenegánabóbek,

shuǵır-shuǵır...

(qızlarbalalarǵaqamshılardıberedihámqollarınshappatlapturadı.

Balalar

«Shabandozlar» oyınınoynaydı).

Berdaq:—

Qızlar,

balalarendimensizlergejumbaqlasıramankimjumbaqtıńsheshiminteztapsasol

«Soqırtekebaq-baq» boladı.

Onisizkúniínkeshpeydi,
Dasturxannantúspeydi,
Olbolmasaheshadam,
Hátteshaydaishpeydi. (nan)(S. Abbazov)

(«Soqirtekebaq-baq»

oyininoynapbolgannansońawqatalıpkelinipbalalardıńbáriawqatqadasturxanbasınaotı
radı. Awqatjep, shayishipbolgannankeyinbalalarxoshlasıpúylerinetarqasadı).

Berdaq:—Ata, apamendeendiqaytabereyin, dımjaqsıotırdım,
kewillioyınlaroynapbirazkewlimdijazdım, waqıttabirtalayboldı.

Garı: — Yaqshıbalam, kelgenińushınraxmet, usılayetipqıdırıpkeliptur,
«Adamadamgamiyman» degenbalamqatnasıpbir-birimizgebarıp, hal-
awhalsorasıpturğanjaqsıboladı. Kelipbizlerdińpátiyamızdıalıptursańshepbolmaysań.
(Hámmesiturıpqonaqtıshıgarıpsaladı.

Sońqızlarkelipdastúrhanlardıjıynastırabaslaydı).

SaxnalastırılǵankórinisteX. Saparovtıń,S.Abbazovtıńqosıqları,
jumbaqhámjańıltpashları,E. Alımovtıń «Qaraqalpaq, xalıqjumbaqları»
degenmonografiyasınanjumbaqlar, «Qaraqalpaqxalıqfolklorı»nıńIVtomınannaqıl-
maqallarkennenpaydalanıldı.

QUWIRSHAQPENENSÓYLESIW (Biratqarıwshınıńatqarıwındaǵıteatr)

Maqseti: Ózinińsezimlerinbildiriwarqalıtásirli, anıqsóylewkónlikpelerin
ózarabir-birimenenqatnasjasawushınqálpilestirip ósiriw ádep- ikramlılıqpenenqarım-
qatnasjasaw etiketlerinetárbiyalaw.

(Jaydıńortasındaǵıotırǵıshaquwırshaqotır. Qızkiripkelipquwırashqtıkórip,
oǵanqarayjuwiradı).

Qız: Hee, áne, seniqayjerdeekendesem, meninganasúyiklijanımGúlzarım!
Menseniqattısaǵınpkettim.

Atammenenapamnıńúybetineqıdırıpbarǵanımdateksenioylawmenenjúrdim.

Bilseńedimenińseniqáytipsaǵınganımdı.

Quwırshaq— Mendesenisaǵındım. Hátteki,uyqılaydaalmadım. Senmaǵanbárhá
besikjırlarınaytqanda, menházetip, dımjaqsıbolıpuyqılapqalatıuǵınedim.
Mensenińqosıqlarındıdımjaqsıkóremen(súyispenshilikpenen).

Qız: Yaqshimenińsúyikliquwırshaǵım. Menseniuyqılatıpqosıqaytıpberemen.
Al,uyqıqlaptúrrannansońkópqızıqlızatlarbilipalasań (sorawpishinmenenkúlimsirep).

Quwırshaq: Ayt, tezirekaytaǵoysa,
menińsaǵınpkútkenbesikjırımdı(shıdamsızlıqpenenqızǵaqarap).

Qızbesikjırınquwırshaǵınayaǵınashayqapotırıpaytadı.

Aynalayınapparım,

Gúlishindejapıraǵım.

Qızımmenińgúlbolǵay,

Jıynaǵanımtıybolǵay.

Aynalayınaymaǵım,

Sútústindeqaymağım.
Ashbolğandaazıgım,
Shóllegendesuwsınım.

(*Quwırshaquyqılapqaladı. Qızsulıwkishkenesandıqshadansulıwaqkóylekhámaqbanıktıshıǵarıpapqarapotıradı*).

Qız: Mine, uyqıńnanturǵannansón, menińanasúyiklim,
aylanıpǵanaketeyinsennenGúlzarım. Saǵanmınaaqkóylektikiygizemen. Soń,
sensulıwlardıńeńsulıwıbolasań(*quwırshaqtıńqasınakeliponı ásteqolınaaladı*). Haw,
senuyqıńnanoyandıqba? Qalayjaqsıuyqıladıńba?
Menbolsamsaǵansawǵatayarlapqoyıppan, aqkóylekpenenaqbantik.

Quwırshaq:(*kóylektikiyipaynaladógeregineqarap, kóylekkeuńilipsúysinipqarapSh. Atamuratovanıń «Kóylek» qosıǵınıyadtanaytadı*).

Appaqkóylek, Appaqkóylek,
Aqkóylek. Shıraylı.
Ózimaǵan, Maǵanjúdá,
Shaqqóylek. Unaydı.

Qız: Kóyleksaǵanunadıma? Endimınaǵanqara,
saǵantaǵıbarsawǵaalıpkeldim(*quwırshaqtıńbasınabantıksulıwlapbaylapatırıpSh. Atamuratovanıń «Aqbantik» qosıǵınıyadtanaytadı*).

ShashımızǵaAynalamızJaynapketer
Baylaymız, Oynaymız, Dógerek,
Appaqbantik, Qosıqaytıp, Bantigimiz
Aqbantik. Sazshertip. Gúbelek
(*Quwırshaqnamaǵatúsipayaqoyınınoynaydı. Qızquwırshaqqaqarapturıp, onıńháreketlerinesúysinipnaqılaytadı*).

Qız: Ata-babalarımız «Gúlshelibalasúymegejaqsı».

«Dasturxankórki-nan-shórek. Adamkórki-shúberek» depdurısaytqaneken-aw.

Quwırshaq: Raxmet, Arıwxanapasawǵańızǵa.

Qız: Senkóylektińhámbantıktıńbizlergeqayaqtanhámqalaykelgeninbilesenbe?
Egerbilmesen,
mensaǵanházirusısulıwkóylekpenenbantıktıńsenińkiyiwińushınqanshaadamlardıńmiynetetkenihaqqındaaytıpberemen.
ShiyrinAtamuratovadegenshayıraapamızbulhaqqındaqosıqjazǵansonısaǵanaytaman,
senjaqsılaptıńla, yaqshıma.

Kóylekqalay,	«Aqaltın»nan,	Ajratıldı
Boldıtayın.	Tawdóretti.	Usıjerde.
Bilipalıq,	Tayarlanǵan,	Talshıqpenen,
Menaytayın.	Appaqpaxta.	Shigitlerge.
Paxtakeshler,	Punktlerge,	Presslenip,
Jılboyına.	Tapsolwaqta.	Jaylappaxta.
Miyneteter,	Tasilıptez	Jiberildi,
Udayına.	Jetkerildi.	Kombinatqa.
Jıynapterip,	Sońzavodqa,	Usımanda
Zúraátti.	ótkerildi,	Iyirilip.

Tayarlandı,
Sabaqhámjip.
Toqıwshılar
Buljiplerden
Gezlemeni
Toqırbekkem.

Tigiwshige
Kelipgezek.
Kóylekpishti,
Ólshep,shenep.
Júripqansha
Alısjoldan.

Ótipneshe,
Sheberqoldan
Sulıwkóylek
Sağanqayım.
Usılayınsha
Boldıtayın.

Quwırshaq: Oy-buw, qanshakópadamlarmenińkóylegimnińústindejumısislegen.
Al,menbolsambulardıńbárinestepteqalaalmadım. (Qapalanıp,
sasqalaqlap,túsinebegentúrbildiripbasıntómeniydi).

Qız: Ondadıqqatqoyıpqara,
mensağanházirayaqoyınınatúsipsolarqalıtusindiripberemen(ayaq,
oyınınatúsipoynaydı).

Quwırshaq:enditúsindim,
menbundaykóylektimağansawğaetiwwushınqanshaadamlarqarmay-
talmaymiyneteteturıgınınbildim. Menbulkóylekti álpeshlepsaqlapkiyemen.
Sebebi,bulkóylekkeqanshaqolmiynetisarpetilgen. Buladamlardıńqolları
«altınqollar»eken.

Qız:(Túsindirgen, buyırğandawıspenennásiyatlap).Awa, xalıqtamınadaygápbar:
«Hápekettebereketbar», «Adamnıńqolı-gúl. Mańlaydıńteri — nur»,
«Adammiynetimenensulıw». (Qızquwırshağınkóterip,shıǵıpketedi).

NE «MYAW» DEDI.

(Birartisttińatqarıwındaǵıstolústiteatrı).

Maqseti:Balalardaartistlikqábiletılıktirawajlandırıw; obrazlardóretiwuqıbın
ósiriw; teksttińmazmunıńkórkem,
tásirlıusıllardajetkeripberiwkónlikpelerinjetilistiriw;
haywanatlardıńbarlıqtúrlerinesúyispenşilikoyatıw.

Atributlar: Qağazdanyamasabasqazattanjasalǵankúshiktińjayı, kól, sharbaq,
kúshik, pıshıqıyt, qoraz, balıq, qurbaqah. t.

Birkúnibalaúyinesup-sulıw, kózlerijaynaptúrǵankip-
kishkenegánabalakúshikalıpkeledi. Olkúshiginequwanıp,
onıerkeletiparqasınansıypalap, Sońonı,
kókireginebasıpópwaqıtqashekembawırınabasıpjúredi. úyqılalıp ózibaqshaǵaketedi.
sútketoydırtıpbolıpastınaqalıńetipkórpeshetósep, Balakúshigine ózioyındı(kórinisti)baslamastanaldınalıpbarıwshıbala áste-
aqırınlıqpenenaytadıhámstolústinekerelikzatlardıqoyıstıradıkelgenshezerigipqalmawd
ıhám
ózibaqshadankelgennensońbirgeoynaytuǵınlırınhámoǵanonıńúyinińunapqalatuǵının,
oǵanheshkimtiymeytuǵınlıǵınzınharlapaytıptúsindiripketedi.

Kúshikdivannıńqaptalındabalanıńsalıpketkentósegindeházetipjatırǵandaqandayd
abir «myaw» laǵandawısesitiledi.

— Myaw!!!

Kúshikbasıńkóterip átirapqajaltaqlapqaraydı, heshkimkórinbeydi.

— Báلكimmentúskóripatırǵanshıǵarman.
(Kúshikishinenoylapqaytadanjayǵasıpjatıpqaladı)

— Myaw!

— Buljaqtanebar?
(Kúshikornınanushıpturıpbólmeninshinsharlapaynalıpshıǵadı, káttińastınauńiledi, stoldınastınakiripqaraydı, lekinheshnársekórmeydi. Terezenińaldına órmelepminip, sırttasharbaqbetteqorazdıńǵardıyipjúrgeninkóredi).

— Senbemaǵanuyqıbermeyatırǵan?
(Kúshikaynadansekiriptúsipqorazbetkeqarayjuwırıpketedi).

— Sennesen?

— Menqorazban. *(Qanatınjoqarıkóteripsilkinipshaqıradı).* Ğo- qo- qo- o- o- o!!!

— Sen «myaw» dedińbe?

— Yaq, mentek «ǵo-ǵoqlayman» bolǵanı.
Kúshikartqıtabanımenenqulaǵınıńartınqasıpoylanıpturıp, sońúybetinetamanketipbaratırsa, tapiytqoranıńtúbinentaǵı «myaw» laǵandawısecutiledi).

— Myaw!

(Kúshikiytqoranıúshmártebeaylanıpshıqtı, biraqheshnársekórealmadı. Qoranıńtórbetindebirzatqıymıldaydı).

— Hee, minetaptımneniń «myaw» depjúrgenin. *(Olqorabetke ástejaqınlapkelebergenialdınanúlkensabalajaqúnlibaraqiytshıǵadı. Olırıldaptislerinkórsetedi).*

— Ir-r-r-r!

— Siznesiz? *(deydikúshik ástekeyinsheginip).*

— Ir-r-r-r! Meniytpen.

— Sizbe «myaw» degen? *(kúshikqúyrıǵınkóteripturıp, qorqıp ástesıbırlanıpayttı).*

— Sennemenitanımayсан, ba? *(iytdawısınkóteripkúshikkealarıpqaradı).*

(Kúshikqorqıpketipjan-tánimenenhawızbetkeqashıpketti. Sóytipputalıqtıńartındajasırınıpótirǵanındaqaytadanbirewqaptalınakeliptapqulaǵınıń túbine «myaw» laydı).

— Myaw-w!

(Kúshiksilkiniptúsipjuwırıp háwizdınboyınakelipbalıqtıkóredi, balıqqaqarapturıp).

— Senbemaǵanmyawdegen? *(balıq, dımúndemey, quyrıǵınbılǵańlatıpsuwdıńtúbinejúzipsińipkórinbeyketedi. Usıwaqıttaonıqurbaqakóripmısqıllapkúledi).*

— Warq-warq-warq!

— Sennebalıqlardıńsóleymeytuǵınınbilmeyseńbe?

— Ondasen «myaw» degenshıǵarsań?

— Warq-warq-warq! Senqandayoysız, ańqawsań!

Qurbaqalartekwarqıldaydı*(mısqıllapkúlipsuwǵasekiredi).*

(Kúshikháwizboyındaazmazotırıpúybetineqarayketedi.
 Olnenińmyawlağanınbilmey-aqsharshapkelip ózornına (tóseğine)
 jatqanwaqıttaqaytadanmiyawlağandawisesitiledi).
 — Miyaw! (pıshıq áynektiń (terezeniń) aldınakelipotıradı).
 — Waw-waw-waw! (sońbağanağıyttińırıladağaniesinetúsipırıldadı). — R-r-r-r!
 Is-s-s-s! (pıshıqjúnlerinúrpeytip, tikireyipkúshikkeqarap,
 belinbúkireytipdápinipaybatetipısıldadı).
 (Sońkúshik ózinbasıptınıshlanıp, ózornınakelipjatıp, uyqıgáketti.
 Olbasınqolınıńústineqoyıpátırıpardıyıp, tapbirúlkenispitkeriptaslağandayboldı).
 — Endimenne «myaw» laytuğınınbilemen. (Balabaqshadankeliptósekteşup-
 sulıwbolıpjatırğankúshiginińqasınakeledi).
 — Oy, menińkúshigim-ay, eleuyqılapatırsańba?
 Minemenkeldim, endimensenisharbaqtajasaytuğınmenińdoslarımnenentanıstıraman.
 Júr, birgesolarmenen oynaymız.
 — Menolarmenentanıspaldım. Menolardıńqáytipsóyleytuğınındabilemen.
 (Kúshikmaqtańantúrmenenbalağaqqaraydı).
 Balaquwanıpketipkúshiginqolınaalıptúrıp:
 — Senqandayaqıllısań!
 — Raspa?
 (Kúshikqayranqalğanpishinmenenbalağaqqarapishinensóylenip,
 onıńizineneredi).
 — Demek, bağanağıqurbaqanıńoysız, ańqawdegeniqáteeken-dá.
 Solayetip haywanlar, quslar, balahámkúshikbir-birimenendoslastı. Xalıqta
 «Dosıkóptińmalıkóp», «Kóppenenkórgenullıtoy», «Baylıq — baylıqemes —
 birlikbaylıq», «Birewbilmegendibirewbiledi» depteğınaytpağan.
 Demek, hámmebiriksebaylıqqadajetisedihámdekópnańselerdibiledi.
 Kúshiktińendidoslarıkóp. Oljalğızemes.
 Endibalabaqshağaketkendedeonıńkúshigizerikpeydi.
 V. Suteevtiń «Ne «myaw» dedi»
 gúrrinińmotiviboyınshajazıldıhámqaraqalpaqxalıqnaqıl-maqallarıpaydalanıldı.

TÚLKI HÁM SHAĞAL

Qatnasıwshılar: sargıshtúsliTúlki, surShağal.
 Ertekshi: Burıńǵı ótkenzamandabirsumTúlkihámsamsamShağalbolıptı.
 Túlki: (basınjoqarıkóterip, menmensipishkekiripkeledi.
 Tamashagóylergeqarapturıp) —Qáne, balalar, tabıńlar, mensumlarıńsumıman.
 Sizlermenitanıdıńlarma? Menierteklerdekorıńlerme?
 Menińshaqqanhámtapqırılığımahárdayımtańlanganshıǵarsız.
 Qánejaqsılapoylanıpmenitabıń!
 Jupartastıńastında,
 Qızıltonlıqızjatır. (Túlki)
 Túlki: — Tappadıńlarma? Ondatağıbirjumbaqaýytaman.
 Qasqırmingen,

Eshek óngergen,
Eshkiaydağan,
Túyejeteklegen. (*Túlki*)
Túlki: — Durıs. (*quyrıǵınbılǵańlatıp qosıqaytadı*).

MenTúlkimen, Túlkimen,
Emespenheshmúlgigen.

Egertússemqolına,
Malaqayman, múlkińmen. (*X. Saparov*)

Shaǵal: (*adımın zorǵabasıp, muńlıtúrdesóylenipkiyatır*)

— Qánekey, meniń birjaqsı dostımbolsasırlasıp, muńlasatuǵın. Jalǵız óziń júrgenqandayawır.

Túlki: (*birshetke qarapturıp ástesı bırlanıp*). O-ho, samsamShaǵal, tapsenmaǵankerekseń.

Senmaǵantawıqqoralarǵatúsıwge hám mazalı awqatlı qzatlartabıwǵa járdembereseń.
(*TúlkiShaǵalǵa jaqınlapkelip, mulayım jumsaqdawıspenen álpayım túrdesóyleydi*).

Túlki: — Menseniń dosızlep júrgenińdi esitipedim.
Senmaǵanburınnandım unaysań. Bizlere kewimiz dosbolsaqqáytedi.
Xalıqtamınadayǵapbar: «Kóp dos — kóp baylıq», «Dos kóptiń malı kóp».

Shaǵal: (*quwanıp ketip*)—HúrmetliTúlki! Men razıman. Aqırım endetaptım ba, raspa. Ekewimiz endi kewil bolamız. Sebebi, birew den ekewjaqsı-ǵo.

Túlki:—HúrmetliShaǵal, júrbir qıdırıp qaytayıq.
Múmkin bizler joldake shkiawqatqamazalı bir zatushıratıp júremiz be?

Shaǵal: — Álbette, ekewimiz geonshaqorqınışlı dabolmaydı.
(*Birge kewilli qosıqaytıp ketedi*).

Ertekshi: ekewi joldake tipbaratırıp joldıń boyında jatırǵan tońmaydıń kespesinkóredi.
. Ekewiniń birdenawzılarınınansile keyiaǵıp ketedi. TúlkiShaǵal menen birge jalanıp, tońmayǵa áste jaqınlapkeledi. LekinTúlki, «bul jerde qanday da birduzaq joqpaeken?», dep oylanadı.

Shaǵal: Túlki jora, sen birinshijey-ǵoy.

Ertekshi: Lekin sumTúlki qattı ashbolıp, tońmaydı dım jesisikeliptur sadaqayılshılıq bermedi.

Túlki: — Shaǵal jora, sen óziń jey-ǵoy. Tap búgin men oraza edim.

Ertekshi: SamsamShaǵal tońmayǵa bassalabergenitrax! qapqanǵatúsip qaldı.

Shaǵal:—Way-way-way! (*andasekirdi, mindasekirdi.*
Lekin qapqan ońı bekkemuslapalıp jibermedi). Túlki jora, iltimas, maǵan járdember!
Meni qapqan nanbosat. (*Túlki gejalınabasladı*).

Túlki: — endi jora sen orazatut. Raxmet saǵan, sen meniń azıǵıma jolashıp berdiń.
Keshkiawqatqamaǵan semiz, maylı tońmay bolatuǵın boldı.
Al, sen aqıllıraq bolıwıń kerek.

Ertekshi: Túlki quyrıǵınbılǵańlatıp óz jónine jolǵatúsip ketip qaldı.
Tek te onıń sáwlesinkórip qaldıq.

Shaǵal:—Men qalay bulhiyleker, sırǵıyaǵaisenip qaldım? Xalıq
«Dostıńdı joldasına», «Shındostı baxıtsızlıq kórsetedi» yaki
«Dos basqabaxıtsızlıq túsken de kórinedi», dep durısayt qaneken-aw.

Al, men bolsam qanday oysizañqawman!

Menqalayxalqımızdın buldanagáplerine itibar bermeyusındaydanalıqtı umıtpkettimeken-ay.

Ertekshi: Solayetip Shağal óziniñaqılsızlıgınıñ hamañqawlıgınıñ saldarınan ómirliksazayntarttı.

Balalarsizlershıphámjamandos (dushpan) haqqında naqıl-maqallar bilesizlerme?

Naqıl-maqallar

«Saqjúrseñ sawjúrseñ», «Jamanjoldastajaw», «Jaqsıdosistúskende biliner», «Joldası jamandı jawaladı». «Dosdepsıraytpa, Dostıñnıñ dostıbar».

«Shındostıñ qábiriñeshkembaradı, Jamandos birqaraydı daqaladı».

Scenariy «Túlki hám Shağal» qaraqalpaqxalıq terteginiñ, syujetiboyınshatayarlanıp, X. Saparovtıñ qosıgı, qaraqalpaqhámrusxalqınıñ naqıl-maqalları, qaraqalpaqxalıq jumbaqları paydalanıldı.

HIYLEKER QORAZ

Qatnasıwshılar: qoraz, tawıq, shójeler, 2 bala, shağal, tazı.

Ertekshi: Burıngı ótkenzamandar áñber ántúsliqızıl, sarı hám jasıl párleri, mislialtıntúsliqı yırığ bar bir qoraz bolıp, ol birkúni aғashtıñ basında tañalagewgimdes haqırıpturғанeken, bunıñ dawısın birash shağalesitip qoraz tárepke qaray jolaladı.

(Ekibalaqorazdıñ qasınakeslip, oğan qarapturıptaq maqoqıydı.)

Balalar: *(1-balaqorazǵa qarapturıp)*

Qosqanatın,

Qağıp qoraz,

Qaramańǵa,

Qonaqladı.

Qıranqustay,

Qáhár lenip,

Qızıqtırdı,

Qaraǵanı. *(U. Sadıqov)*

(2-baladaqorazǵa jaqın kelip oğan qarap).

Biziñ qoraz,

Qızıl qoraz,

Kushli qoraz,

Dawısı saz. *(U. Sadıqov)*

Qoraz: — Ğo-qo-qoo!

Ertekshi: Onıñ óz xojalıǵı bolıptawıq hám shójeleribar. Ololar dıtañazanmenen oyatadı.

Qoraz: Ğo-qo-qo-qo-o-o-o! Qádirlitawıq hám shójelerim, turıñlar, tañattı, mınajerdeshashılıp jatırǵandándishópleytuǵın waqıt boldı.

Ğo-qo-qo-o-o! Tezirekturıñlar! *(Balalar ıdıslarǵa suw quyıp, jergedá nshashadı, tawıq shójelerimenen birgeshıǵıp, dándishóplep, suwdi shebaslaydı).*

Balalar: Tó-tó-tó-tó-ó-ó! Menín, sulıwǵanashójelerim, dánenkóp-kópjep, suwdantez-tezishipmınaata-analarıńdaybolıp, olarǵausaptezirek ósínler.

Tawıq: Ǵoq-ǵoq-ǵo-o-o! ǵo-ǵo-ǵo-o-o!

Tumsıǵıbartisijeq,

Shaynamastanjutadı.

Kózikórsehá demey,

Qurt-jánliktitutadı.

Ushıpketpesúyqusı,

Bergenińditatadı,

Bilipkúnnıńbatqanın,

Ketegindejatadı.

Menitabıńbalalar,

Juwabıńkútemenasıǵıp. (X. Saparov)

Bala: Menaytayıjuwabın,

Qosıqaytıpqorazı.

Shaqıradıturadı,

Sebet-sebetmáyekti,

Aqtawıǵımtuwadı.

Bala: Ǵańıldasqankóptawıq,

Shúykildeskenshójeler,

Dánberemenmentawıp,

Shúykildesipkeleber. (Namaǵasalıptawıqshójelerimenenoynaydı. «Shúyik-shúyikshójelerim» namasıesitilipturadı).

Ertekshi: Birwaqıttabirdenshayquspaydaboladı, olshójelerdiaynalıpushabaslaydı. Tawıqqorqıpketedi, sebebishayqusshójelerdiuslapalmaqshı.

Tawıq: Shójelerimmeniń, tezirekqashıń, bermanmaǵankeliń!
(qanatınjayıpshójelerin ózbetineshaqırıp, baqırınabasadı). Tezshayqustanqutılıpqashıń!

(Shójelerjuwırısıpkelipanasınıńbawırnatıǵılıp, qanatınıńastınakiredi. «Palapanlar» oyınıoyınaladı. Shaǵaljalmanıpqorazdıńqasınakeledihámishinen).

Shaǵal: Payjaqsıboldı-ǵo, ańsatǵanaayaqtıńastınanshıǵıptabılǵanoljaǵa, qara(qorazǵaqarapturıp).

— Haw, qorazjora, sizerteturıpqıyqıwlapkimlerdishaqırıptursız?

Qoraz: —Mentawıqhámshójelerimdidánjesindepshaqırıpturman. Al,joldaslarımdıbolsaawqamlasıpjumısislewgeshaqırıpatırman.

Shaǵal: —O, húrmetliQoraztómengetúsmınańqarabalalarqanshakópdándijolǵashashıpketken. Kelbermantúsdándibirgeshópleyik, obaldı, ayaqastındabasılıpjatır. Kel, paqsadantúse-ǵo. Birjoldasbolayıq.

Qoraz: (paqsanıqústindeShaǵalǵaqarapturıp).

-Ǵoq-qo-o-o-o!

Házirmenińjergetúsiwgeqolımtıymeydi.

Usıshaqırıwımmenenuyqıdajatırǵantawıq, shóje, hámjoldaslarımdıoyatıwımkerek. Egersizdánshópleǵıńızkelse, huwanajaydıńqasındabızlerdińbasshımızmenińjaqsıbirdostımbar.

Soğanbarıponımirátetegoyın.
özimiziñnenbararman.

Meniñbolsaházirdımwaqtımjoq,

soñ

Shağal: (quwanıpketip)—Payjaqsıboldı-go,en-
dimenjaydıñqasındajürgenQorazdıañsatuslapalaman.
(Ástealdındaturğanjaytärepkiburılabergenitawıqlardıñqasındashoñqayıpotırğanbirta
zınıkórip, birdentapıraqlapqashadı. TazıonıkóripturasalaShağaldıñizinenquwadı).

Tazı: —Hásseniy, senisqılıpjürgenShağalsañ?

Menseniháziruslapalaman. Kópwaqtıtanberlpseniañlıpjüredim, jaqsıboldı- go,
izayağıñmenenkelgeniñ.

Shağal: (jalınıp, biruwısbolıpbúklenip)—Birawızsizgeaytatuğınarzımbar.

Tazı: (Shağaldı ástejazdırıp)—Arzıñbolsa, tezayt!

Shağal: (jalınıshlıdawıspenen ólimsirep) —
Menimınaqoñsıñızdıñqorazıkesheawqamlasıpjumısislewgeshaqırıpdi.
Qorazğaxabarlassam, «senkópkeshegipqalıpsañ, bassımızgatezirekjet» dedi. Sonıñ
|menenasıgıpkıyatırğanımedi, iymanlıbolğaysız, meniñiberiñiz.

Tazı: —SizdiñbergenQorazğaraxmet, meniñtósegimniñtozıpjürgeninbilip,
sizdibizgejibergeneken.

Shağal: (zárresiqalmayqorqıpketip, jılamırapdawısıqaltırap) — Way-
waytoqtapturıñagajan, meni óltirmeñ, meniñtağıbirsizgeaytajaqsálemnamambaredi,
sonıbirtıñlasañız.

Tazı: — Meyli, aytsañayta-ğoy.

Shağal: —Meniñiberiñ, mensiziñQorazdıñdostıman.
Olanapaqsanıñbasındaturıpsiziñdensawlıgıñızdıbilipkeldepjiberipedi.

Tazı: —Ótiriksóylemeuyatsız,
mensenqusağansayaqlardanqorazhámıawıqlardısaqlapbárhá qorğapjüremen.
Menolardıñbasshısıman. Olsennenqutılıwushınmağansiltepjibergen.

Ertekshi: —SolayetiptazıShağaldıñbelomırtqasınúzip, onı óltirip,
terisintóseketipalğaneken. Hiylekerqorazğahámmeraxmetaytıptı. Sóytipqorazdı
óltiripjeymendepjürgenShağaldıñ ózi ólipqalıptı.
Usınnansoñxalıqtamınadaymaqalpaydabolıptı: «Birewgeğórqazba, óziñtúseseñ».

Qaraqalpaqxalıqertegi «Hiylekerqorazerteginiñmotivindedúzilip,U.
SadıqovhámX. Saparovtıñqosıqlarıpaydalanıldı.

QALAYTÓPTERINSHEKASHQALDÍ

Qatnasıwshılar:ertekshi, tórterinshekbala, olardıñanaları, Añshi, iyt,
toygakelgenqonaqlar.

Ertekshi: Áyyem-áyyemzamanlardaata-babalarımız: «Adam
ózmiynetimenenbahalanadı», «Jigitmiynetetip ósedı, jerjawınnanjemisberedi»
depaytqan. Al, mensizlergepútkilleybasqanárseaytıpberemen. Burıñgı ótkenzamanda
Ámiwdáryajağasındatórterinshekjasaganeken. Olarbarlıqwaqtaheshzatislemey,
tekkórpeshedeawnapjatabergen, kerekdesenoynawğadaeringen. Ata-
analarıúydemayda-shúydegejárdemberiwgeshaqırsa, onıdaislegisikelmey,
sıltawtabatugınbolğan.

Birinshierinshektińanası: *(sırtqashıǵıpbalasınshaqıradı)* — Kamaljan, aynanayınqaraǵım, maǵanotınmaydalawǵakómekles. Íssı, mazalıetip, jumsaǵǵanananjawıpbereyinsáǵan.

Kamal: - Áy, maǵanheshzatjaqqaytur. Joralarımnenensamallapqaytayın. Onnandamaǵanqatıqber, joldaishiwiwushın. Bolmasaashbolıppqalaman. *(Qatıqtalıpshıǵıpketedi)*.

Ekinshibalanıńanası. Sapar, há Sapar! Sıyırǵashópsalıppjiber. Obaldıashbolıptur, bolmasasútazberedi.

Sapar: Pay, qoshjaqqayturǵanda. Maǵanshórekber, joralarımnenentoǵayǵabaraman*(anasıshórekberedi)*.

Kamal: —Sapar! Esemurat! Baymurat! Sizlerqay jerdesizler? Júrińlermensizlerdikútipturman.

Ertekshi: Doslarayaqlarınzorgakóteripbasıppjıynaldı. Birewindeshórek, ekinshisindeqatıq. Olarjolǵatúsiprawanaboldı. Joldajúripkiyatırıpbirawılǵakeldi. Buljerdeadamlarqosıqaytıp, oyınoy-napmáslıqQurıpatır.

Gulayım: *(balalarǵajaqınkelip)*. Balalar, ke-lińbizlermenenbirgekewilkóteripoynaysız.

Erinshekler:—Yaq, qoshjaqqaydı. *(Qızoyınǵatúsedierinsheklerqarapotıradı)*.

Balalar: —Kelińbalalarkúshsinasıppjarısamız.

Erinshekler: — Bizlersharshapturmız, keregijoqqayqaytur. *(Balalarjarısıphárqıylımilliyoyınlaroynaydı)*.

Kamal: —Bulardıń, shaddı-qurramqurıwıbiyzaretıppjiberdi. Júrińbuljerdenalısıraqqaketeyik. Múmkinqızıqlıbirzatushıratıppjúremiz.

Sapar: —Sizler ózlerińizwaqtıqoshlıqeteberiń.

Albizlerkúnshuwaqqademalıwǵabaramız. *(Átirapınaalańlapqarapjolǵarawanaboladı)*.

Ertekshi: Bizińqaharmanlarjoljúredi, joljúrsedekóppjúredi, lekinqızıqlıheshnársekórmeydi. Sóytipolarashbolıppsharshaydı.

Esemurat: —Házirbirzatjepalǵandamaedi. Qorjındaǵızatlardıshıǵarıpalıwjaqqaytur.

Baymurat: —Mendımashboldım. Qáne ákelmendasturxanjayayın. Dasturxandıjayıp, onıńústineqatıqhámshórekti qoyadı.

Kamal: — Bizlertórtewmız, alqatıqbolsaaz.

Oǵansuwqosıwkerekshıǵardepoylayman.

Sapar: — Nanbolsadımqattı. Onıdasuwǵabasıppjibitkendemeedi.

Esemurat: —Kimsuwǵabaradı. *(Kamalǵa qarap)* Senbar!

Kamal: —Negeendimenbarıwımkerekeken, Saparbarsın.

Sapar: —Onnandamınaekewibarıppqaytaǵoysın. *(EsemuratpenenBaymurattıkórsetedi)*.

Ertekshi: Olarkópwaqtıdawlasıpotırdı. Ámiwdáryabolsataptúbindeaǵıptur, suw ákeliwdińheshqıyınshılıǵıjoq. Lekinerinsheklikbasımkelipheshqaysısuw ákeliwgebarmadı.

Kamal: —Mentaptım, bir-birimizgejumbaqqasırayıq, kimsheshimintappasa,solsuw ákeliwgebaradı. (*Erinsheklerbir-birinejumbaqqasıradı. Kópuzamaybuldaolardıjalıqtırıpjiberedi*).

Sapar: — Ondamendebirusınısbar, hámmemizdımúndemeytım-tırısotıramız. Kimbirinshibolıpsóylesesolsuw ákeledi.

Erinshekler: (*quwanısıp*) — Háý, senzortaptıń-ǵo. (*Hámmesitım-tırısotıradı*).

Ertekshi: Usıwaqıttabırańshııytimenenbirgeketipbaratıredi. Olerinsheklerdikóripqasınajaqınlasıpkeledi.

Ańshı: —Assalawma-áleykumjaqsıadamlar! (*Erinsheklerúndemeydi*).Neushınúndemeysizler? Qandayadamlarsız? Tirisizlermeyajoqpa? (*Hárqaysısınıńbetinehayranqalıpúnıledi*).

Ertekshi:erinsheklerdımúndemeytım-tırısotıraberedi. Olarsuwǵabarıwǵaerinip, sóylepqoyıwdanqorqıpotır.

Ańshı: - Sizlerbolsańızúndemeysizler, yadasturxanǵamiráteteyindemeysiz, onda ózim-aqmınalardıjeptaslayman(*nandıjep, qatıqtıshedi*. O, qandaymazalıshórek, qatıqtıaytpaysańbaqop-qoyıwjúdá ájayıpeken.(*Erinsheklerkózlerinashıp-jumıpjutınıpotır*.- Raxmetsizlerge, jaqsıadamlarqonaqasıńızushın!)(*Ańshıqatıqtıńqalǵanqutqanınısıpırıperinsheklerdińhawı zılnajaǵıpshıqtı. Al,olarbolsaúndemewındawımetipotıraberdi.*

Ańshıornınanturıpketi,

aliytibolsaerinsheklerdińawızınjalapqatıqtıńqalǵanınjalawǵakiristi).

Kamal:—Jit, armanket!

Erinshekler: (*quwanısıp*) — O, sóylepqoydıń,endisensuw ákeleseń.

Ertekshi:erinsheklerquwanǵanınanorınlarınanturısıpsekirisipoyıńgakiristi.

Lekinendisuwǵabarıwdıńdımqájetijoqedi.

Suwdıqosıp kóbeytetuǵınqatıqtannárseqalmadı, suwǵaqosıpjibitetuǵınshóregidejoq. Solayetip, tórterinshekashqaldı. Usıwaqıyadansońmınamaqallarkelipshıqqanshıǵar: «Miynettúbi—ráhát», «Miynetetseń —emerseń» yamasa «Sóziqıysıqtıń óziqıysıq», «Erinshektińisi ónbes», «Erinshekkeistapsırsań, ózińeaqlıúyretedi», «Jamanǵaistapsırsańqaratadıjolawshıǵa».

Mine,usılayetiperinshekliktińaqıbetijaqsılıqqaalıpkelmeydi.

1- tapsırma: Zamanagóy talaplar tiykarında shınıǵıw islenbesin jaratıw

Shınıǵıw islenbesi (konspekt)diń tártibi tómendegilerden ibarat:

Orta topar.Til ósiriw shınıǵıwı.

Tema: “Aqıllı ǵarǵa” shıǵarmasın qayta aytıp beriw.

Maqset:

1.Bilim beriwshilik:Balalardı shıǵarmanı ózi qayta aytıp beriwge,waqıyalar izbeizligin baylanıslı halda,grammatikalıq tárepten tuwrı sózler dúzip bayan etiwge úyretiw.

2.Tárbiyalıq:Balalardı milliy ǵárezsizlik ruxında tárbiyalaw,watandı,tábıyattı,ondaǵı barlıq haywanlardı súyiwge,onı ardaqlawǵa úyretiw.

3.Rawajlandırıwshı : Balalarǵa ertekti tıńlawdı,olarda qatnasıwshı personajlardıń sózlerin ózine tán qásiyetlerin túsinipt,taşirli tárizde aythılǵan doslarınıń sózlerin

dıqqat penen esitiwdi,shıǵarma gápleri durıs emes ayılǵan jerlerin parıqlawǵa úyretiwdi dawam ettiriw.Balalarda tásirli aytıwdı tárbiyalaw.

“Ǵ” sestin durıs aytıw.

Kútiletuǵın nátiyjeler: balalarda gúrrińdi qayta aytıp beriwge úyretiw,shıǵarma sózlerin nadurıs ayılǵan jerlerin parqlawǵa úyrenip baradı,grammatikalıq tárepten durıs sóylewge umtiladı.

Balalar bilimin keneyttiriwge qaratılǵan interaktiv usıllar:

-“Aqılıy hujim ”metodi

-shıǵarmanıń qısqasha bayanı

-Soraw-juwap shólkemlestiriw

-Bilim beriwshilik oyunlar

Kerekli qurallar: Shıǵarma haqqında suwretler.

Shınıǵıwdıń barısı.

Tárbiyashı: «Aqılıy hujim» metodi tiykarında shınıǵıwdı soraw-juwaplar menen baslaydı.Úlkemizde gúz baslandı.Sizler topar-topar bolıp ushıp kiyatırǵan quslardı kórip atırsızba?

Tárbiyalanıwshılar: bul ǵargalar.

Tárbiyashı: Awa, bular ǵargalar.Olar dala hám baǵlarda jasaydı.

Tárbiyashı:Ǵargalar paydalı quslar ma?

Tárbiyalanıwshılar: Awa,ǵargalar paydalı quslar.

Tárbiyashı:Ǵargalar qalay ǵarqıldaydı?Ǵargalardı baqlaǵanbısız,olar tumsıǵı menen uyasına nelerdi tasıydı?

Búgin men sizlerge aqıllı ǵarǵa haqqında shıǵarma oqıp beremen.Dıqqat penen tıńlap,ne ushın aqıllı ǵarǵa dep atalǵanın bilip alasız.

Tárbiyashı shıǵarmanı tásirli etip oqıp beredi hám shıǵarma tiykarında sorawlar beredi.

Qattı shóllegen ǵarǵa gúzedegi suwdı kórip qaldı,qasına kelip qarasa gúzede suw júdá az túbinde eken;

-Gúzeniń moyını júdá jińishke-dep oyladı ǵarǵa,-suwdı ishe almayman.

Ǵarǵa ne qılıwdı kóp oylandı hám oylap taptı.Ol taslardı jıynap gúzege ılaqtıra basladı.Suw joqarı kóterile basladı hám ǵarǵa shólin qandıra alatuǵınday boldı.

Maqal;áwele oylan keyin jumıstı basla.

-Shıǵarma ne haqqında eken? (ǵarǵa).

-Ǵarǵa suwsırıp ushıp júrgende nege kózi túsedı? (gúzedegi suw).

-Suwdı ishe aladıma?

-Ne qıldı?

Soraw-juwaplardan soń tárbiyashı jáne bir márte aytıp beredi hám balalarǵa shıǵarmanı tákirarlawın soraydı.Balardıń gúrrińin bahalawda shıǵarma mazmunı sóylep beriwge asıqpay, bir tegis anıq bayan etiwge itibar beredi.

Tetiklestiriwshi shınıǵıw: “Ǵargalar”oyını.

Tárbiyashı balalardı úsh toparǵa bóledi.Birinshi topar- arshalar.Ekinshi topar - ǵargalar ,úshinshi topar- iytler boladı.Birinshi topar arshalar arshalardı súwretlep qolların páske túsirgen halda sheńber bolıp turadı hám “Jasıl arsha astında ǵargalar

ǵarqıldamaqta” deydi.Ekinshi topar- ǵarǵalar sheńber ishine sekirip-sekirip kiredi hám“qar-qar-qar...” dep ǵarqıldaydı.

Tárbiyashı: mine, iytler juwırıp baratır hám ǵarǵalar ushıp ketti dewi menen úshinshi topar iytler sheńberge *r-r-r-r* dep úrip, juwırıp keledi hám ǵarǵalardıń izinen quwadı.Uslaǵan ǵarǵalar iytler boladı.Oyın eki-úsh shaqqan ǵarǵa qalgansha dawam etedi.

Balalardı sawatqa úyretiw boyınsha ámeliy shınıǵıw.

Tárbiyashı balalardı tómendegi jańıltpashtı ayttıradı

Sawa sáhár sayraydı

Salqın baǵda jaynaydı

Balalar bilimin tekseriw hám bekkemlew ushın sorawlar;

1.ertek ne haqqında eken(ǵarǵa)

2.Ǵarǵa suwsırıp júrgende nege kózi tústi(gúzege)

3.Suwdı ishe aldıma?

4. Ne qıldı?

ÁDEBIYATLAR

1. «Bilimlendiriwhaqqında»ǵı Nızam. «ErkinQaraqalpaqstan. 22-may. 1997.
2. «Mámleketliktilhaqqında»ǵıNızam. N. «Qaraqalpaqstan».1990.
3. Mektepke shekemgitárbiyakoncepciyası.-Nókis. 1994.
4. Барыбина Н.С.,Патуллаева З. Использование игр в процессе обучения детей 5-6 лет каракалпакской разговорной речи в детских садах. (метод,рекомед.).-Нукус. 1990.
5. Барыбина Н.С., Утепбергенова М.Активизация речевой деятельности на материале каракалпакской литературы в группах с русским языком обучения.- Нукус. 1990.
6. Барыбина Н.С., Утепбергенов М. Мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде ойын-заўықларды таярлаў хәм өткериў барысында қарақалпақ сөйлеў тилин раўажландырыў.- Нөкис. 1991.
7. Барыбина Н.С., Сказка в жизни ребёнка. –В.сб. НГПИ.Проблемы обучения и воспитания.-Н. « Каракалпакстан». 1992.
8. Барыбина Н.С.Актёры и режиссёры. Вести Каракалпакстана. 1993. 25 декабрь.
9. Барыбина Н.С.Дидактические принципы обучения развития каракалпакской и русской разговорной речи дошкольников. Вестник. 1990. №4.
10. Барыбина Н.С.,ЖумашеваГ.Х.Балалардытәрбиялаўдамиллийдәстүрлердикенненпайдалана йық.« Қарақалпақстан муғаллими» журн. 1992. № 2.
11. Барыбина Н.С., Жумашева Г.Х. Использование народных традиций и обучений детей каракалпакской разговоной речи.В.сб.Проблемы обучения дошкольников русской и каракалпакской разговорной речи в условиях двуязычия.- Н.«Билим». 1994.
12. Диковини Аму. Каракалпакские народные сказки.-Н. «Каракалпакстан». 1968.
13. Есемуратов Е. Бас бағдар — балалардың дәретиўшилиқ қәбилетин раўажландырыў. «Жеткиншек». 1994. 11-январь.
14. Жумашева Г.Х. Игра в жизни ребёнка. « Вести Каракалпакстана», 1993. 12-октябрь.
15. Жумашева Г.Х.Активизация речевой деятельности в сочетании с игровой при каракалпакскому языку.Вестник. 1991. № 4.
16. Жумашева Г.Х.Абаданова С.Халық педагогикасында балаларды мийнетке тәрбиялаў. « Қарақалпақстан жаслары» газ. 1993. 2-май.
17. Жумашева Г.Х. Игра стимулирует творчество.« Вести Каракалпакстана», 1992.26-июнь.
18. Жумашева Г.Х. Тәрбияда миллий дәстүрлер болсын. «Совет Қарақалпақстаны », 1991. 25-июль.
19. Жумашева Г.Х. Миллий ойынларды қайта тиклейик.-«Нөкис ҳақыйқаты »газ. 1991.июль.
20. Жумашева Г.Х. Миллий бақша керек пе? « Қарақалпақстан жаслары» газ.. 1992. 10-март.

21. Жумашева Г.Х. Патуллаева З. Развития каракалпакской разговорной речи в игре. В. сб. Проблемы обучения дошкольников русской и каракалпакской разговорной речи в условиях двуязычия. -Н. «Билим». 1994.
22. Измайлов А. Е. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. -М. «Педагогика». 1991.
23. Кравкова Е. Игра в дошкольном возрасте. В. сб. Новые исследования психологии и возрастной физиологии. -М. «Педагогика». 1991. №2.
24. Кофмаи Н.С. Приобщение детей к театрально-игровой деятельности. В. кн. Художественное творчество в детском саду. Под. ред. Н. Ветлугиной. -М. «Просвещение». 1974.
25. Мавлянова Р., Жумабаев М., Абдуразқимова Д. Ўзбекистон болалар боғчаларинда эртақларни таёрлашда бадий адабиётдан фойдаланиш. Мактабгача тарбия. 1994. № 10. 11, 12.
26. Қарақалпақ фольклоры. Т. 1.2 Қарақалпақ халық ертеклери. -Н. «Қарақалпақстан». 1977.
27. Қарақалпақ фольклоры. Т. 3. Қарақалпақ халық жумбақлары. -Н. 1978.
28. Қарақалпақ фольклоры . Т. 4. Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары. -Н, 1978.
29. Нам весело. Сост. Ф.М. Орлова и Н. Соковина. -М. «Просвещение». 1973.
30. Художественное творчество и ребёнок. Под. ред. Н.А. Ветлигиной, М., «Педагогика». 1972.
31. Сапаров Х. Табылмас дослық. «Қарақалпақ жасл.» 1993. 2-декабрь.
32. Сухомиллинский В.А. Гармония трёх начал. («Журналист». 1970. №8).
33. Венчель К.Н. Новые пути воспитания и образования (2-е издание, -М., 1923. с. 119).
34. Силивон В.А. Организация театрально-игровой деятельности детей дошкольного возраста. (Минск. 1982. С. 4).

MAZMUNÍ

Kirisiw.....	3
Balalardıń qaraqalpaqsha sóylew tilin ósiriwde saxnalastırılǵan oýınlardıń áhmiyeti.....	7
Erteklerdi saxnalastırıwǵa qatnasıw ushın kerekli bolǵan bilim, uqıp hám kónlikpeler.....	13
Balalardıń til baylıǵın ósiriwde hám olardı tárbiyalawda saxnalastırılǵan oýınlardıń roli.....	16
Jumıstı shólkemlestiriw principleri, saxnalastırılǵan oýınlardı tayarlawda hám ótkeriwde onıń izbe-izligi.....	20
Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleriniń saxnalastırılǵan oýınlardı shólkemlestiriw tájiriybesinen.....	25
Saxnalastırılǵan oýınlardan kórinislerErtekler dúnyasını asayaxat.....	28
Xoshkeldiń qonaǵım.....	33
Quwırshaq penensóylesiw.....	36
Ne «Myaw» dedi.....	38
Túlki hám Shaǵal.....	40
Hiylekerler qoraz.....	42
Qalay tórt erinshek ash qaldı.....	44
Ádebiyatlar.....	49

**Jumasheva Gulnara Xamidullaevna,
Shaxida Esbosimovna Óteniyazova,
Zuxra Qayratdinovna Naimova,
Palzada Esbosimovna Óteniyazova**

Mektepke shekemgibilimlendiriw shólkemlerinde erteklerdi saxnalastırıw
(Metodikalıq qollanba)
Nókus — 2021

Basredaktor
Redaksiyabasıǵı
Redaktorı
Kórk. redaktorı
Tex. redaktor
Korrektorı